

ANKARA YENİ ŞEHİR'İN KURULUŞU: ERKEN CUMHURİYET KONUTU'NU ANLAMAK Ali CENGİZKAN*

Alındı: 10.09.2021; **Son Metin:** 22.02.2022

Anahtar Sözcükler: Ankara; erken dönem Cumhuriyet mimarlığı; Yeni Şehir; üsluplar; konut plan tipleri; inşaat ortamı.

YENİ ŞEHİR'İN KURULUŞU

Türkiye kentlerine Kurtuluş savaşı sonrasındaki imar ve mimarlık pratiğindeki gelişme açısından bakmak, çökmüş bir imparatorluktan bir ulus devlete doğru giden süreçte, kentlerin ve mimarlığın oluşumu için üretilen modellerin kaynağına bakmak anlamına da gelmektedir. Kurtuluş Savaşı öncesi ve sırasında, 27 Aralık 1919'dan başlayarak nüfusu hızla artan ve yine aynı hızla 30 bin nüfuslu kasabadan bir kent irisine büyüyerek 13 Ekim 1923 tarihinde başkent ilan edilen Ankara, 29 Ekim 1923'te yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm idari kurumlarını kendisinde toplamış durumdaydı. Başkentlik görevini üstlendiği andan itibaren, sessiz biçimde yeni işlevlerine uyarlanırken, merkezi yönetimin yıllar içindeki uygulamalarıyla, bir model kent de olmaya başladı: Ankara'da ne yapılırsa, Türkiye'nin öteki kentlerine örnek oluyordu. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, yeni başkentte, yeni bir şehir bölgesinin kurulmasını incelemek, bu modelin içsel maddi dinamiklerine olduğu kadar, düşünsel kaynaklarına bakmak adına da anlamlıdır. Şehrin yeni bölgeler açılarak gelişmesi, bir yandan onu yönetenlerin tarihsel, yönetsel ve ekonomik açıdan sınırlarına ve kültürel birikimleriyle entelektüel kapasitelerine ilişkin bilgi verirken, diğer yandan toplumun beklenti ve kültür geleneği açısından alışkanlıklarını anlamamıza yardımcı olan boyutlar ortaya çıkarır. Bu noktada öncelikle, Ankara'nın Cumhuriyet'le birlikte ilk on yılındaki yerleşim ve konut gelişimi konusunda şu ana kadar yapılmış araştırma ve tarih yazımı çalışmalarına bakmakta yarar vardır.

Öncü Çalışmalarda İzlekler ve Yönelişler

Erken Cumhuriyet mimarlığı ve özellikle Ankara'nın inşası konusunda öncü çalışmalar arasında, İnci Aslanoğlu'nun araştırması (1980) büyük önem taşır. 1980 yılında ilk baskısı yapılan çalışma, 1979 yılında tamamlanan mimarlık tarihi doktora çalışmasına dayanmaktadır; büyük ölçüde başkent Ankara'daki yapılaşma örneklerine bakarak erken Cumhuriyet dönemi için bir mimar-inşaat faaliyeti-ekonomi-sosyal

* Department of Architecture, METU, Ankara, TURKEY; Department of Interior Architecture and Environmental Design, Bilkent University, Ankara, TURKEY.

gelişmeler zeminini ilk kez geliştirmekte ve ilk kez bu dönem mimarlığına “erken Cumhuriyet dönemi” adını koymaktadır. Bu açıdan, gerek yazımı ve gerekse içerdiği bilgilerin özgün ve ilksel oluşu açısından özellikle erken Cumhuriyet dönemi mimarlığı ve birinci ulusal mimarlık üslubu tanımı açısından kanonik değeri vardır. Bu alandaki Üstün Alsaç (1976) ve Metin Sözen (1984) çalışmalarından ilki daha genel bir biçimde mimarlık alanının Cumhuriyet dönemindeki gelişimini irdelerken; ikincisi, Aslanoğlu (1980) çalışmasını da kullanarak, Cumhuriyet’in 50. Yılı sonrası genel bir Türkiye Mimarlığı bakışı serimlemekte, Birinci Ulusal ve İkinci Ulusal Mimarlık dönem ayrımını araçsal kılmaktadır. Değinildiği gibi, “erken Cumhuriyet mimarlığı” kavramını ilk kez Aslanoğlu (2001) ortaya atmıştır (1). Ancak her üç çalışma da temelinde Wölflinci (2) yaklaşıma dayanan, üslup/ üsluplar üzerinden bir sınıflama yapan, dönem mimarlığının ve yapıların biçim ve biçem özellikleri üzerinden ortaklıklar ve benzerlikler kurarak çıkarsamalar oluşturan çalışmalardır. Bunlara Yıldırım Yavuz’un, dönem üzerine *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi* (Yavuz, 1981) adlı özverili monografi çalışmasını, Afife Batur, Attila Yücel, Suha Özkan, Yıldırım Yavuz, Sibel Bozdoğan’ın farklı mimarlara, oluşumlara ve olgulara bakışlarını, pek çok adlarını anmadığımız tekil çalışmanın yarattığı birikimi de ekleyebiliriz. (Holod et al., 1984; 2005) Bu çalışmaların neredeyse tümünde, üslupçu ayrımlar önem kazanmaktadır. Aslanoğlu (1980) çalışmasında, oldukça kapsamlı bir tasnif dışında, dönem inşaat sektörü ve konut yapım birikimini değerlendirme bölümü de bulunmaktadır.

1980’li ve 1990’lı yıllardaki yoğun inceleme ve araştırma çalışmaları gerek yukarıda adları verilen üç öncü araştırmacının, gerekse onların yetiştirdiği yeni ve genç araştırmacıların ve tarihçilerin önünü açar. Bozdoğan, Gülsüm Baydar Nalbantoğlu, Ali Cengizkan, Esra Akcan benzeri isimler ve onların da öğrencileri, gerek tarih araştırmaları, gerekse alan çalışmaları ile yeni bilgi, belge ve yaklaşımlar geliştirirler. Bozdoğan’ın 1999 yılında tamamladığı doktora çalışması 2002 yılında *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür* başlığıyla yayınlandığında, büyük yankı uyandırır. Erken Cumhuriyet dönemi mimarlığı hem bu kitap içindeki bölümlerle, hem de Bozdoğan’ın bu süre içindeki diğer üretim ve katkılarıyla, farklı bir oylum kazanır; Döneme yapılan vurgu yalnızca mimarlık ve inşaat sektörüyle sınırlanmamakta, “devrim mimarlığı” arayışı, endüstrileşme isteği ve estetiği, mimarlık mesleğinin gelişimi ve yaşama kültürünün evrimine kaymaktadır. Nalbantoğlu, kitap katkısı yerine, farklı araştırma, bildiri ve makaleleri ile erken Cumhuriyet dönemi mimarlığına özellikle yurt dışı kültürlerin varlığıyla köken ve eleştirel açılım kazandırmaktadır. Bu sırada farklı mecralardaki araştırmalar yanı sıra, yüksek lisans ve doktora tezleri ile genişleyen alanda, söz konusu dönemi doğrudan hareketlendiren bir çalışma da Bernd Nicolai (1998) tarafından yapılmış; *Modern ve Sürgün: Almanca Konuşulan Ülkelerin Mimarları Türkiye’de 1925-1955* kitabı, 2011 yılında çevrilerek araştırmacılara, Ankara’nın kuruluşunda görev alan Almanca konuşan mimarların katkısını birinci elden verilerle sunmuştur. Gerek Bozdoğan’ın mimarlığı bir kültür olarak tanımlayıp kucaklayan ve bağlamlaştıran tavrı, gerekse Nicolai’nin mimar biyografileri ile dönemi aydınlatan yaklaşımı, Cengizkan (2002) çalışmaları ile başlayarak arşiv belgelerinden yola çıkan mimar monografileri, alt kavramlar ve kuramsal yerel tarih metinlerinin ortaya çıkmasını sağlamış, Akcan (2009) ise güçlü bir kuramsal yaklaşım çerçevesinde yerel-küresel bakışıyla, döneme kültürlerarası geçişkenlik ve kavramsal evrilme çerçevesinde katkılar sunmuştur. Kuşkusuz dönem araştırmaları bu kişilerle sınırlı değildir (3).

1. Üslup ya da biçemlere göre dönemleme yapmak konusundaki kararlılığa karşı, söylemsel oluşum yaklaşımını tartışmaya açmak bir başka yazıya bırakılsa daha yerinde olacaktır. Ancak burada söylemek isteriz ki, bu tartışma, büyük ölçüde okuduğunuz makale ve kaynaklık ettiği araştırmanın önünü açmıştır.

2. Heinrich Wölflin (1864-1945) sanat tarihi yazımının formalist yaklaşımının kurucularındandır. Doğan Kuban ve öğrencileri, 1970’li yıllarla başlayarak sanat tarihi yazımındaki bu yaklaşımı Türkiye’de mimarlık tarihçiliği alanında kullanmaya başlamışlardır.

3. Yaptıkları çalışmalar dolaylı olarak 1923-33 Ankarası dönemini ilgilendiren Oya Atalay Franck, Uğur Tanyeli, Elvan Altan (Ergüt), Leyla Alpagut, Ahmet Ersoy, burada anılabilir.

4. Yine anılan isimler dışında, yaptıkları çalışmalarla dolaylı olarak 1923-33 Ankarası dönemi planlamasını aydınlatan Fehmi Yavuz, Cevat Geray, Tansı Şenyapılı, Ali Vardar, Ruşen Keleş, burada anılmalıdır.

5. Makalede bölgenin günümüzde kullanılan karşılığı olan Yenişehir yerine Yeni Şehir kullanımı tercih edilmiştir. 1920'lerde ilk uygulama döneminde dünyada bir "yeni şehir" (*new city*) planlama ve uygulama pratiği vardı ve Yenişehir de bunun parçası olarak gerçekleştirilmişti. Bilindiği gibi aynı sorunsal Yeni Mahalle / Yenimahalle (*new neighbourhood*) adlandırmasında da vardır ve evrenselidir. Dolayısıyla makalenin genelinde semtin bugün anıldığı sözcük Yenişehir yerine, kurulduğu andaki kullanım ve çağrışım yükünü taşıyan Yeni Şehir tercih edilmiştir. Makalede alıntıların yazım dili, özgün halindeki gibi bırakılmıştır.

Başkent Ankara'nın, erken Cumhuriyet döneminde planlanmış bir kent olarak gelişimi ve tüm Türkiye kentlerine örnek oluşturmasını konu edinen makale ve araştırmalarla Gönül Tankut (1993), Raci Bademli ve İlhan Tekeli tarafından çalışılmış olması da yeni ve modern bir şehir kuruluşu sürecinin aydınlatılmasına ve araştırma sürekliliğine katkıda bulunmuştur (4). Sonuç olarak "erken dönem Cumhuriyet mimarlığı" araştırma alanı olarak (*habitus*) oluşmuştur ve yeni aktörlerini bulmaktadır. Mimarlık ve planlama alanındaki çalışmaların yanı sıra, toplumsal tarih, kent tarihi, kent planlama tarihi çalışmaları da buna eklenecek ve araştırma alanı genişleyecektir. Sarıoğlu'nun (2001) "*Ankara*", *Bir Modernleşme Öyküsü* (1919-1945) kent tarihi açısından ayrıntıları artırırken, arşiv belgelerine dayanan Cengizkan'ın (2004) *Ankara'nın İlk Planı: 1924-25 Lörcher Planı* kitabı ile bu kez, karanlıktaki plan uygulama ve süreçleri aydınlatılır. Dergilerde kalan dönem mimarlarından Koyunoğlu'nun mesleki pratiği ve gözlemleri, Hasan Kuruyazıcı (2008) tarafından *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu* çalışmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Koşut biçimde, Balamir ve ekibi Holzmeister (2010), TMMOB Mimarlar Odası Anma Programı ise Kemalettin, Arkan, Sayar, Egli araştırmaları (2007-2012) yapar. Batur'un Tek (2003) monografisi; İTÜ, YTÜ ve Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi'nin (2010) Eldem-Onat monografileri; Eldem, Tanyeli ve Tanju'nun iki ciltlik Eldem çalışması (2008-2009), gerek müellifleri, gerekse mimarlık dünyası ve yapıları ile Ankara'nın erken dönem Cumhuriyet mimarlığını yeni kaynak ve bakış açılarıyla geliştiren çalışmalardır.

Yeni Şehir'in Ortaya Çıkışı: Bilgi Birikimi Eşliğinde Kırılma

Bütün bu çalışmalar içinde erken dönem Cumhuriyet mimarlığı kapsamında kullanılan kavramlar, 1923-1938 Ankara'sı mimari ürünlerinin inşası ve inşa teknikleri, zamanın teknolojisi konusundaki çoğu bilgi, Aslanoğlu (1980) çalışmasında ilk kez ortaya çıkmaktadır. Aslanoğlu, yaklaşık 1970-1980 aralığında Türkiye kentlerinin tümündeki erken Cumhuriyet yapılarını tasnif etmenin yanı sıra, hemen bütün Ankara'da ayakta olan yapıları incelemiş, İmar Müdürlüğü arşivlerinde ilgilendiği yapıların projelerine ulaşmış ve bulabildiklerini yeniden çizmiş gibidir. Döneme ilişkin en önemli kaynak olarak o yıllarda belki de hala yayınlandığı için değeri genelde bilinmeyen *Mimar / Arkitekt* dergisini çok iyi tarayan Aslanoğlu, önemli ölçüde konut ve kamu yapısını maliyet, yapım türü, planimetri açısından kayda geçirip değerlendirmeler yapmış ve bu birikimle kendi kataloğunu hazırlamıştır (5). Aslanoğlu'nun erken Cumhuriyet dönemi mimarlığı ve birinci ulusal mimarlık üslupları tarih yazıcılığındaki yaklaşımının kanonik katkısı, bu birikimden kaynaklanmaktadır.

Dönemin tarihsel kalıpları ve sınırlılıkları açısından düşünüldüğünde, yaklaşık 40 yıl sonra bugün, Aslanoğlu'nun yazdıklarına eleştirel bakmak olanaklıdır (Aslanoğlu, 2001, 13):

"Eğitimlerini batı ülkelerinde tamamlayan bu mimarlar, dönüşlerinde, Osmanlı ülkesinin içinde bulunduğu kargaşa ortamının bir uzantısı olan mimarlık alanını yabancı etkilerden arındırmayı amaçlarken, Avrupa'da edindikleri seçmeci mimarlık doğrultusunda çalışmışlardır. Yalnız bu, yabancı kaynaklı değil, Türk tarihine dönük bir seçmeciliktir. Onların açtığı yolda yürüyen diğer önemli mimarlar Muzafer, Arif Hikmet, Halim, Ahmet Kemal, Tahsin Sermet, Ali Tâl'at, Fatih Ülkü, Mehmet Nihat ve İtalyan Giulio Mongeri'dir."

Devlet arşivlerinin ve özel belgeliklerin görece az olduğu, çoğunun henüz açılmadığı 1970'li yılların sığ araştırma ortamlarında bu isimlerin bulunması ve yukarıdaki önermelerin ilkselliği bile çok değerlidir. Vallaury, Jachmund, Tek ve Kemalettin arkasında sayılan bu isimlerden Muzaffer, Tahsin (Sermet), Ali Tâlat, Halim ve Mehmet Nihat, Kemalettin'in kurduğu Evkaf İnşaat Şubesi'nde belli dönemlerde çalışıp o disiplini almışlardır. Koyunoğlu ve Mongeri ise bağımsız çalışmayı tercih etmektedirler.

Alıntının ilk bölümündeki saptama, mimarlık ve mimarlık tarihi alanlarının kavranmasındaki anlayışı ortaya koymak açısından ilginçtir. Mimar özneler adeta kültürel birikimi yapay olarak taşımaktalar, onunla ve mimarlığın bileşenleriyle, yalıtılmış laboratuvar koşullarında deyim yerindeyse forseps ve cımbız ile işlem yapmaktadırlar. Oysa mimarlık, 1990'larda Bozdoğan'ın da vurgulayacağı gibi, bir kültürdür. Aslanoğlu bir yapıyı ele alırken ve üslup açısından dönemlemeler önerirken, bir yandan ortamın sosyo-ekonomik bağlamını, mimarlık eğitimi dünyasını, günlük yaşantı beklentilerini anmakta, ancak mimarın, kendi aldığı eğitimi ve formasyonun ürünü, bir sonuç çıktısı, bir sonuç aktörü olduğunu unutmaktadır. Oysa mimar her dönemde, içinde bulunduğu koşulların ürünüdür; her mimar, her dönemde, tasarımcı olarak yaptıklarının doğru olduğuna gönülden inanmaktadır. Formasyon, beceri ve donanımları ile özgüvenleri ve meslek etiği arasına sıkışmış olan mimar öznelerin, bu gerçeklere uygun olarak hareket ettiklerini ve bir mimar öznenin bir ötekinden çok farklı olduğunu hatırlatmak bile gerekmez. Öte yandan alıntıda ortaya çıkan bu yaklaşım, 1970'ler Türkiye'sinde mesleklerin algılanması, mesleki ideolojilerin kavranması ve zihniyet ortamının tartışılması açısından bilgilendirici de olabilir. Bu tutum belki de, yalnızca mimarlık alanıyla sınırlı değildir; dönemin bütün meslek ve disiplin alanlarının sürekliliği, eğitimi, pratiği, eleştirel dünyası içinde aynı formel ve kurgusal yaklaşımı görmek mümkündür (Aslanoğlu, 2001, 22-3):

"Ankara'nın gelişmesi için ilk olarak istimlak sorunu gerçekleşmiş, böylece Yeni Şehir'in biçimlenmesi başlamıştı. Kente yeni yerleşen üst bürokrat kesimle devletin ve bazı kuruluşlarının memurları için yaptırdıkları konutlar bu yeni bölgede yer almışlardır. Önce Sağlık Bakanlığı'nın arkasında yaptırılan 198 evlik tek katlı, üçer, dörder odalı memur evlerine iki milyonun üstünde harcama yapılmıştı. Dört-beş bin Türk lirasına mal olacak bu evler, ayda ellişer lira taksitle sekiz yılda ödemek isteyen memurlara satılacak, bunlara sonradan birer kat eklenebilecekti. Özel sektöre ait olmayan konutlara ilk örnekler, Vakıflar Başmüdürlüğü'nce İstanbul Caddesi üzerinde kiraya verilmek üzere farklı tiplerde yaptırılan bahçe içindeki memur evleridir. Bugün yıkılmış olan bu evleri dönemin önemli mimarlarından Kemalettin Bey ve Arif Hikmet Koyunoğlu, Vakıflar İnşaat Müdürlüğü mimarlarıyla birlikte ulusal üslupta tasarlamışlardı. Planlamalarında batı biçimlenmesi gösteren bu yapıların cepheleri Osmanlı mimarlık ve sanat öğeleriyle cömertçe bezenmişlerdi."

"1926 yılında Yeni Şehir'de yüz yetmiş evin yapıldığı, bunlara 1927'de yüz kadar daha evin eklendiği anlaşıyor. Konut sayısı her yıl artmış, bu arada Cebeci gibi plansız gelişen birçok yeni mahalle türemiştir. 1927 yılına gelindiğinde, Yeni Şehir'de Kazım Özalp Caddesi üzerinde bugün bir örneği kalmış olan tek tip ikişer katlı evler yapılmış, birbirlerini dik kesen Potsdam planındakini anımsatan Yeni Şehir yolları üzerine bahçe içinde, genellikle iki katlı konutlar dizilmiştir. Asimetrik kütlelerinde köşelere kule biçimi verilmesi, farklı büyüklük ve biçimde pencereler, kıvrımlı profilli desteklerin tuttuğu delikli, ağır görünüşlü kargir balkonlar, pencerelerin içine alındığı girintiler ve bazı pencerelerde kemer kullanımı bu evlerde görülen özelliklerdendir."

Bu tanımlarda genel olarak Yeni Şehir bölgesine hakim olamama göze batar (6). Tümüyle bir boşlukta kurulmakta olan yeni Ankara'nın yerleşim arazisi eski bir bataklıktır. Adeta *tabula rasa* bir boşluk içinde gerçekleşmekte olan bu kuruluşun, söz konusu araştırma tarihinde ilk yerleşimcileri, ilk yatırımcıları hayattaydılar. Ayrıca TBMM kayıtlarında da bu gelişmeler izlenebilir durumdaydı; buna karşın çalışma bir betimleme ile yeterlik bulmuştur (7). Bugünkü Yeni Şehir'in kurulacağı alan, 24 Mart 1925 tarihinde 583 sayılı "Ankara'da inşası mukarrer Yeni Mahalle için muktezi yerler bataklık ve merzagî arazinin Şehremanetince istimlâki hakkında yasa"yla yapılan istimlâk ile imara açılıyordu (Baş, 2019, 70-124). Atay'ın bir yazısında "Yeni Şehir'in sınırları içindeki alanın dörtte birini eski sahiplerine bırakılmak suretiyle ucuza istimlâk edilerek metre karesi birer liradan ev yapacaklara satıldı" açıklaması yer almaktaydı (Atay, 1933). Büyük ölçüde gazete ve dergi haberlerine dayanan bu bilgilerde, Yeni Şehir'de yapıyı bildirilen konut sayılarını topladığımızda (198+170+100) 468 konut ortaya çıkmaktadır ki, bu sayı hemen bütün Yeni Şehir'deki parsel sayısının üçte ikisine eşittir. Oysa 2019 çalışmasında ortaya çıktığı ve ayrıca dönemin fotoğraflarından da izlenebildiği gibi, Yeni Şehir'de o kadar sayıda konut inşa edilmediği, 1935'lerin ortalarına doğru dolu parsel sayısının 320 civarında olduğu anlaşılabilmektedir (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 143-71).

Aslanoğlu'nun vurguladığı gibi, zamanın yasa ve yönetmelikleri ile başkent Ankara'da kentliler, inşaat yapma konusunda teşvik edilmişti (Aslanoğlu, 2001, 190,):

"1923 yılında 368 sayılı yasayla imarı özendirme yolunda şu önlemler getiriliyordu: "Vatandaşların imar faaliyetlerini teşvik için yeniden inşa edilmiş veya edilecek gayrimenkuller, bazı vergilerden (emlak ve musakkafat [gelir getiren mal]) muaf tutulacaktır... İmar faaliyetini artırmak için Türkiye'de bina inşasına taahhüt eden şirketlere ve müesseselere bazı kolaylıklar sağlanacaktır."

Aslında 1928 yılında Ankara Şehremaneti'nin en önemli müdürlüğü olarak kurulan İmar Müdüriyeti'nin de önceliği, başkentte inşaatı teşvik etmek için imar ve inşaat kurallarını olası katılımcı hemşehirlilerle paylaşmak olmuştu (8). Savaş yorgunu başkentte, hem konut açığı hızla büyüyordu, hem de bu alana katkıda bulunabilecek küçüklü büyüklü sermayedar bulunamıyordu. Söz konusu teşvik yasalarının gerek küçük bütçesinden yatırım yapacak kentli için, gerekse Avusturya ve Alman inşaat firmaları için bir çekicilik yaratması beklenmekteydi.

Aslanoğlu çalışmasının hem erdemine, hem de eksikliğine yol açan durum, seçiciliğinden kaynaklanmaktadır. Döneminde sanat tarihinde ve mimarlık tarihinde böyle bakmak doğaldı kuşkusuz (9); yalnızca egemen üsluplar, genel siyasi yapının egemen unsurlarına bakmak, genelde en büyük yatırımcı olarak devletin üretimine bakmak, mimarlık alanındaki gelişmeleri tümüyle değerlendirebilmekten uzaklaşmayı getirirken, söz konusu dönemin kayıt altına alınmasından da uzaklaştırmıştır tarihçiyi. Bu seçicilik iki türdendir: Birincisi, yapılarıdaki Ankara vurgusudur.

Aslanoğlu çalışması, genelinde Türkiye'de erken Cumhuriyet dönemi mimarlığının kaydı sayılabilir; bugün artık kült olan kitaba baktığımızda, kurucu ve yeniden inşacı bir dönemin içinde anılan yapıların çoğunluğunun doğal olarak kurucu ve yeniden inşacı başkent Ankara'dan seçilmesi şaşırtıcı gelmeyecektir(10). Zamanına göre bir bütün Türkiye vurgusu ve arayışı vardır kuşkusuz, çünkü kuruluşun nitelik ve yenileşme yanı sıra derine işleyiş ve kalıcılık gibi ölçümlerine benzer başarı

6. Mimar yayıncı Zeki Sayar'ın katkılarıyla 50 yıl gibi çok uzun ömrü olan *Mimar / Arkitekt* dergisinin tüm sayıları, TMMOB Mimarlar Odası tarafından 2010-2012 yılları arasında yürütülen program çerçevesinde sayısallaştırılarak 2015 yılında bir veri tabanı oluşturulmuştur.

7. 1998 yılında bile, özellikle Bayındırlık Bakanlığı, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü kapsamında kütüphane ve arşivler, oldukça nitelikli ve araştırmacısını bekler durumdaydı.

8. Bu amaçla Ankara Belediyesinin ilk yayını 1929 tarihli yarışma belgeleri idi; arkasından bir *İmar Talimatnamesi* de yayınlanmıştı.

9. Bu noktada sanat tarihçiliğinden el alıp gelişmeye başlayan mimarlık tarihçiliğini ve bu iki disiplin arasındaki gerilimi ele alıp konu etmeyi başka bir yazıya bırakmaktayız.

10. Bu yazıda kitabın ikinci baskısı kullanılmaktadır: Aslanoğlu (2001).

11. Kitaptaki 85 yapı grubundan 55'i Ankara'da, dokuzu İzmir'de, dördü İstanbul'da, dördü Afyon'da, üçü Bursa'da, üçü Konya'da, diğerleri birer adet olarak Antalya, Yalova (İstanbul), Tokat, Samsun, Adana, Kayseri ve Nazilli (Aydın) gibi Anadolu'nun farklı kent ve yerleşimlerinde bulunmaktadır.

12. Artık kanıksanmış, ama döneminde çok önemli bir tasarım-çözümleme aracı olan Gestalt ilkesi.

13. Son dönemlerdeki kıyı dolguları, Taksim Gezi Parkı operasyonu, Boğaziçi'ndeki sözüm ona "ihya"lar, İstanbul'daki ve Bursa'daki tarihi Osmanlı camilerindeki restorasyon ve restitüsyon kod adlı icraatlar, bu kapsama girer.

göstergelerinden diğer ikisi de kapsam ve yaygınlaşmadır. Bu nedenle dönemin yeni yapı türlerinden olan, hemen her kenti ilgilendiren hükûmet konağı, istasyon, postane, okul, fabrika, hastane benzeri yönetim-ulaşım ve haberleşme-eğitim-üretim-sağaltım ve sağlık yaşam alanlarına özgü yapı örnekleri, tam da bu kategorizasyon ile çalışma örnekleri arasına alınır. Ancak yine de Ankara'da olanlar, ilk bakışta bile, çoğunluktadır (11). Kurucu ve yeniden inşacı iradenin Ankara'da olması bir yana, yönetime yakın olmakla kalmayıp yönetimin bizatihi kendisi olan Ankara'nın üzerine titrenmesi doğaldır. Yine, diğer kentlere başkent olarak örnek olacağı düşünülerek Ankara'nın model şehir olarak kurgulanması, salt yapıları değil, yapılaşma süreçleri ve imar yönetiminin de model yönetim olarak kurgulanması, Aslanoğlu kitabında başkent olarak odakta bulunmasının gerekçeleridir.

Bilindiği gibi kent, bir yapılar toplamı değildir; yapıların hasbelkader bir araya gelmesinden de oluşmaz: Bütün, her zaman parçaların toplamından büyüktür. (12) Parçalar, bölümler ya da alt-bölgeler, gettolar illa birbirini tamamlayan, destekleyen, varlıklarıyla birbirlerinin eksikliklerini gideren, ya da tam tersine birbirini yok eden bileşenler değildir. Nitel yelpazenin bir yanı birbirini yap-boz gibi kusursuz tamamlayan nenler iken, yelpazenin öte yanı başka türlü olamayacağı için böyle olan, böyle eklemlenen, zorunsuzluk hali içinde böyle bir araya gelen, böyle birbirine tahammül eden ya da hoşgörü gösterir gözüken nenler olarak algılanmalıdır (13). Planlama ve mimarlık pratiği ile kente sürekli ya da dönemsel katkıda bulunmak amaçlanır. Kent yaşanmıştır; yoğunluklu olarak ahşap inşaat tarzı nedeniyle yaşanan yangınlara karşı on dokuzuncu yüzyıl sonunda yapılmak zorunda kalınan geniş cadde açma etkinliği, bir yangın bölgesinin toptan yenilenmesini ve var olan yeni teknoloji ile tuğla yığma-volta döşeme-çelik kullanımı ve yangın sakınımlı ada-parcel tasarımı doğurabilir; doğurmuştur. Kent eskimiştir; yaşam tarzının gerektirdiği geniş mekânlar, yeni yapı tipolojilerinin gereksindiği arsa konum-boyut-biçimleri yeni bir planlama ve mimari tasarım tarzına gereksinim yaratır; yaratmıştır. Kent işlev değiştirmiştir; başkentlik ya da ticari pozisyonlardaki değişiklikler (liman kenti-ticaret odağı-bölge merkezi-hinterland çıkışı, olma gibi) hemen sonrasında da, belli birikim ya da eksilmeler ile yeni varlığı tartışmanın zamanını gelmiştir. Ankara'da olan da böyledir.

Ankara planlamasına bakılacak olursa, 20. yüzyılda Cumhuriyet döneminde birbirini izleyen Lörcher, Jansen ve Yücel-Uybadin planları, onları izleyen Metropoliten Nazım Plan Bürosu (AMNPB) plan yönetimi etkinlikleri ve planları, kentin o günleri ve geleceği için önermelerde bulundular: Yapıların bir araya gelişleri ve mahalleleşmenin sağlanması; kentin başkentlik işlevinden doğan yeni öğelerinin bir temsil anlatımı içinde eski şehri zedelemeyecek biçimde yeni bir şehir yaratabilmesi; kent-içi ulaşım sağlanırken kamusal alanlardan özel alanlara hiyerarşinin kurulması; kentin uzman alt-bölgelere ayrılarak akılcı biçimde kullanılması ve hatta genişlemesi; benzeri konular da dahil olmak üzere kentleşme konusunda ilke, kural, izlek ve işletim yöntemlerini kayıt altına aldılar. Bu dönemlerin her birinin zamanın Ankara'sının geleceği üzerine tahayyülleri vardı; birbiriyle çelişmeyen, birbiri ardına eklemlenen tahayyülleri bunlar...

Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938 kitabının oluşum yönteminde iki tür seçicilikten söz edilmişti. İkinci seçicilik, Ankara vurgulu bir çalışma olmasının daha da belirgin biçimde anlaşılmasını gündeme getiren,

14. Doğrusu soysuzlaşma terimini, 1930 tarihli *Mimari Muhit* yazısında Egli de kullanmıştır. Ancak buradaki niteleme, Ankara'da Avrupadaki villaların soysuzlaşmış (tereddi etmiş) örneklerinin yeniden kullanıma sokulmamasına ilişkin uyarıdır. Egli burada, başka ülkedeki demode ilk örnekleri kopyalamak yerine niçin otantik, özcü arayışımızın sonuçlarını uygulamayalım, diyor (Egli, 1930, 35).

15. Yazar bu deneyim ve birikimini, bu çerçevede ele aldığı doktora tezinde (Cengizkan, 2000) geliştirme fırsatı bulmuştu.

kamu yapıları dışında yalnızca modern mimarlık ürünlerinin seçilmiş/görölmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Birinci Ulusal Mimarlık olarak adlandırılan üsluptaki yapılara da yer verilmektedir kuşkusuz; ancak Bavyera çatılı bir yapı, ya da daha anonim (mimarı belli olmayan) bir Yeni Şehir bölgesi konutu çalışmada yoktur. Bu önyargılı tutum ya da belirgin tercih çalışmanın başlığını rahatsız etmeye başlamaktadır. Erken Cumhuriyet mimarlığı dönemine 1923-1950 aralığından bakarken, üslup tercihi yapmak, o dönemin başka sonuçlarını, örneklerini, arayışlarını görmezden gelmek, pratiğı yarım incelemek anlamına gelmektedir. Çalışmanın, eksik bırakmış olmasa bile, Vekaletler Mahallesi, Hastaneler Bölgesi, Fakülteler Bölgesi yörelerinde seçmelere odaklandığı, ana hatlarla yetindiğı, birebir mimarlık tarihinin yapıya odaklı stilistik modern mimarlık anlatısı dışında, modern oluşun kentsel mekândaki cisimleşmesine de az dikkat gösterdiği söylenmelidir. Çalışma satır arasında kimi yapıları “soysuz” olarak niteliyorlarsa, okurun gözünde de dışlayıcı, öğrenmek istemeyen bir refleks gelişmeye başlayacaktır (Aslanoğlu, 2001, 148). (14)

“Bu yapıdan birkaç yıl önce inşa edilmiş olan Ankara'daki tek evlerin ne ulusal, ne modern olan soysuz mimarlığına karşın, bu yapı erken bir dönemde kübik kütlesi, düz çatısı ve yarım daire uzantısıyla modern mimarlığın o yıllara özgü çizgilerini ortaya koymaktadır.”

Peşin yargıyla, bir dizi dönem yapısını kenara ayırıp onlara bakmadığınız zaman, bir dönemi anlamamanın, bir dönemin mimarlık tarihini yazmanın bir anlamı kalmamaktadır. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 18). Modern mimarlığın Ankara'daki seyahati yazılırken, kentin ve bağlamın bir bütün olarak kavranması, benimsenmesi, gelişme ve oluşumların anlaşılabilmesi ve gerekirse değerlendirilmesi için kent mekânı ve tarihinde olup bitenlerin bilinmesi, kentin mimarlık geçmişinin sahiplenilmesi gerekir. Ancak böyle bir donanımla döneme ilişkin tasarım kaygıları ve kent yönetiminin üretimi, değerleri ve kazanımları konusunda bilgi sahibi olunabilir. Elde edilmiş değer ve bütünlüklerin algılanması bir başka pratik alanı değildir, doğrudan mimarlık pratiğıdir, mimarlık eğitimi, tasarım birikimi ve bina üretimi pratiğı alanında da bulunur. Bu sürekliliğın mimarlık ve tasarım yazımında aranması gerekir. Aynı gerekliliğın, mimarlık tarih yazımı ve mimarlık eğitimi alanlarında da izlenmesinin önemli olduğunu söyleyelim. Bir dönemin ve yerin önemsenen mimarlığının önemli ve yarım kalmış noktalarının anlaşılması, ancak bu çabalarla kayda geçebilir (15).

KENTSEL MEKÂN VE YENİ KONUT BÖLGESİ OLARAK YENİ ŞEHİR

Yeni Şehir'in Elde Edilmesinde Örgütlenme

Bugünkü bilgilerimize göre, başkent Ankara'nın konut sorununa çözüm olarak bulduğı Belediye Başkanı Asaf Bey zamanında başlayıp Ali Haydar (Yuluğ) Bey zamanında cisimleşen ve sonuçları ortaya çıkmaya başlayan arayışlar, plan yapma düşüncesi ve yapı tasarımlarını mimarlarla birlikte çözmek kadar, bu yolda toplumsal örgütlenmeyi de içeren bir dizi modern yaklaşımla olanaklı olabilmişti. Carl Christoph Lörcher'e 1924 ve 1925'te iki kez yaptırılan başkentten eski Ankara ve Yeni Şehir bölgesi planları, 1925 yılındaki Büyük Kamulaştırma ile birlikte düşünülmüştür (Şenyapılı, 1985; Cengizkan, 2004; Baş, 2019).

Kurtuluş savaşı sonrası başkenti ve yönetim ile yaşama mekânlarını oluşturmak gerekiydi, fakat bu işe ayrılacak özel bütçe yoktu; ödenekler sıfır mertebesindeydi. Devlet yapıları tümüyle kamu bütçesinden

16. Şirket odun ve kömür getirmekten, ecza malzemesi ve içki teminine kadar farklı görevleri gerçekleştirmekteydi.

17. Bu durum belki de, mübadelenin sonuçlandırılma sürecinin sürüyor olmasıyla ilgili olabilir; ya da Mustafa Necati'nin Eğitim Bakanlığındaki üstün performansı ve 1 Ocak 1929 tarihindeki ani ölümüyle.

18. Kurtuluş Savaşı yıllarında ayakta olan Vali Konağı, Tarım Okulu, Meteoroloji, Devlet Demiryolları binaları, Dar-ül Muallimin, Sanayi Mektebi, Taş Mektep benzeri kamu yapılarının tümü, üstelik de sürekli değişim içinde, bakanlıklar ve ordu tarafından kullanılmışlardır. Söz konusu dönemde çoğu bağ evi, okul olarak işlev görmüştür.

19. Tekeli ve İlkin, 1997, 195-196. İlk yayımı: *Hakimiyet-i Milliye*, s: 1675, 4 Mart 1926. Tekeli ve İlkin, 1997, 199-200. İlk yayımı: *Hayat Dergisi*, c:1, s: 24, 1926; 14.

oluşturuluyordu, fakat şehri yapmak zordu. Ankara'da perakende eksik ve yoksunluklarının üstesinden gelmek için Memurin Kooperatif Şirketi, Ankara Şehremaneti'nin katkıları ile kurulmuştu (16). Katkı yapabilir yurttaşlarla yapılacak konut arasında ilişki kurulmaya çalışılan bu dönemde Belediye, yol, su, elektrik, havagazı benzeri altyapı yapımı konusunu üstlenmiştir. Yeni Şehir Evleri için Belediye Başkanı Ali Haydar Bey şunları söylemektedir: “Yeni Şehir’de yapılacak evler birer, ikişer katlıdır. Bunların hepsinde dahilî taksimât itibarıyla Avrupa konforunu gözeceğim. Yalnız cephelerinde millî bir üslup mevcut olacaktır” (Türkoğlu, 2019, 38). Buradan, yatırımcının küçük ölçekli, kendi konutunu yapmak isteyen kişi olarak görüldüğünü; konutun da artık içinde çeşme suyu-atık su çıkışı-elektrik-havagazı kullanımına erişimli birim gibi algılandığını, bu yönde beklenti yaratıldığını anlıyoruz. 1925 Lörcher Planı ve dönemin beklentilerinin yarattığı bir sınırlılık söz konusudur adeta.

Ankara'da her kurum ve kişi kendi çapında konut üretimine katkıda bulunurken, konut yapımını tek elde ve daha yetkin biçimde kullanılabilecek merkezi örgütlenmeyi bir kooperatif şirketi üzerinden düşünmek anlamlıdır. Yunanistan ile Türkiye arasındaki 2,5 milyonluk Zorunlu Nüfus Mübadelesini başarıyla iki yıl içinde yönetip sonuçlandıran Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti ve Bakan Mustafa Necati (Uğural)'ın, Cumhuriyet yönetiminin konut alanında da görevlendirilmemesi, öncelik ve aciliyetin eğitim alanında olduğu gerçeğine yorulmalıdır (17).

Yeni Şehir'in Kuruluş Aciliyeti ve Yabancılar Konusu

Burada, zamanında önemli tartışma konusu ve doğal olarak yeni bir şehirle barınmayı da çözmek isteyen Ankara'nın imarının yalnızca niteliğine değineceğiz. Barınma, acil kararlarla yeni bir şehir kurma ihtiyacını belirlemektedir: Aciliyetin boyutlarının anlaşılması için varolan yapı stokunun Cumhuriyet ilanından önceki dört yıl boyunca nasıl paylaşıldığına bakılabilir (18). Yeni bir şehrin ortaya çıkarılabilmesi için, Kemalettin'in erken zamanlardaki eleştirisinde haklı olarak belirttiği gibi (19),

“...mimari ve bina inşasının yönetimi, bayındırlık bakanlığına verilmeli, illerdeki inşaatlar için her il merkezinde bir fen heyeti sorumlu tutulmalıdır. Bunların dışında her şehrin belediyesinde bir fen heyeti kurulmalı; bunlar şehrin mimarlığını ve inşasını yönetmeli; bu uzman kadroları karşılayabilmek için de vakit geçirmeksizin, Mühendislik Fakültelerinde Mimarlık bölümleri kurulmalıdır. Ulusal duygularımıza göre bir mimarlık elde etmek, ancak okullaşmayla mümkündür.”

Ancak pek çok gelişme aynı anda yaşanmaktadır. Örneğin, Kemalettin'in kendisi, Şubat 1924'de Sağlık Bakanlığı tarafından inşası başlatılan otelin (Ankara Palas) bitirilmesi için yeni mal sahibi Evkaf yönetimine kapsamlı rapor sunmuş; 2 Ağustos 1925'ten 13 Temmuz 1927 tarihindeki ölümüne kadar, altı ay kadar Kudüs'te bulunmak dışında, sürekli Ankara'da çalışmış; projeler çizmiş, Vakıf mimarlarını yönetmiş, hükumete ve bakanlıklara danışmanlık yapmıştır. Yine de ömrünün son yıllarında Ankara'daki inşaat işlerinin temposuna yetişememiştir. Kemalettin'in vurgulamış olduğu “millî tarz” ve Türk mimarlığının üslup olarak araştırılması görevi, çoğunlukla yabancılar verilmekte olan mimarlık ve planlama işlerinin yerli/yerel mimarlarca yapılması düşüncesinden kaynaklanmamaktadır. Kemalettin, Türk mimarlarının kendi kültürlerine özgü inşaat ve kullanım değerlerini anlaması, öğrenmesi ve yaygınlaştırması gerektiğine inanıyordu. Bu dönemde konunun yatırım kuruluşları olarak bakanlık, vakıf yönetimi, belediye birimleri düzeyinde

tartışılabilmesi mümkün değildi; ayrıca kimlik arayışının, yatırımcı paydaş ve yurttaş özneler düzeyinde alımlanması ortamı da hazır değildi.

Genç ve parlak mimarlık öğrencisi Sedat Hakkı'nın 1926 yılında kendisine tuttuğu şifreli notlarda kalan Ankara imarı eleştirisi değinilmeye değer (Eldem vd., 2008, 152-3):

“Ankara’ya çekilmek, biz kendimizi kurtarıyoruz demektir. Neden inşaatda bu usul tatbik edilmedi? Neden yine ecnebilere? Ecnebilere kim intihab etdi [seçti]? Millet mi? Hayır. Kız Enstitüsü, Müdafaa-i Milliye binaları yapıldı. Gazi’nin sarayında tek bir eşya Türk eseri değildir. İşte biz sanatkârlara bu en büyük cezadır. Bu ceza nedendir? Ankara’ya gelen birinci Türk mimarlarının eseri mi? O zamanki hususi ve acul vaziyette [aceleyle] bulunmuş birkaç mimarın yaptıkları kusurları, bütün millet sanatkârları mı çekecek ve ne zamana kadar? Şimdiki yapılan binalar hiçbir zaman Türk mimarisini ifade edemezler. Yapanları ecnebi, yapılan malzemeleri ecnebi. Öyle ise eskiden yine ecnebler imar yaptıkları gibi, şimdi de öyle, yalnız İtalyan yerine Alman! Hem de neden?”

Burada, yeni mezun genç mimar adayının, gündem konusunda bir nebze fikir verdiği görülmektedir: Türk mimarlarının haklarını savunmak içgüdüğü yanı sıra, mimari kimlik, yeniyi üretme yolları, harap ülkede alçakgönüllü bütçeyle üretme, gibi düşünülmüş, duyarlı mimari yaklaşımlar önerilmektedir. Genelde yanlış biçimde, yerli-yabancı mimar tartışmasına bürünen bu gerilim ortamı, devasa değişim döneminde yeni kültürün taşınması için kuluçka döneminin varlığına işaret eder. *Mimar* dergisinin yayına başlama öncelikleri arasındaki “Türk mimarlarının haklarını savunmak ve mimarlık ortamını geliştirmek”, gerçek bir zorunluluktur. Yeni mezun mimarlar bir yeni mimarlık yaratmak arzusundaydılar; ancak Ankara’da 1925 yılında başlayan inşa etkinliğinin bu gelişme ve yetismeyi bekleme lüksü yoktu. Bu açıdan ecnebi mimar-Türk mimar tartışması, yapay biçimde gündemi işgal etti. 1931 yılında bir yandan mimarlığın toplumda kabul görmeyişi ve toplumda herkesin mimarlık yapma arzusu eleştirilerek yarışmayla proje elde etme yöntemi tavsiye ediliyor; öte yandan yerel mimari proje uygulaması ile inşaat teknikleri ve yapı bitiş kalitesinin gerilediği eklenerek, konutların mal sahibinin keyfince değiştirilmemesi savunuluyordu (Sami, 1931). Sonuç olarak “yabancı-ecnebi” olarak adlandırılanların bir kısmı, yıllarca Osmanlı coğrafyasında yapı üreten ve tasarımcı yetiştiren Balyanlar, d’Aronco, Vallauri, Mongeri gibi isimlerdi. Ancak Ankara’da onlar değil, yapımcı ve yatırımcı firmalar dolayısıyla kendilerini yeni başkentte pratik yapmak zorunda hisseden, bunu fırsat bilen mimarlardı yabancılar.

Ankara’da erken dönemde uygulanan projelerin hemen yarısına yakını Türk mimarların, diğer yarısı da Ankara’da iş kapmak için bulunan yabancı mimarların ya da onların bağlantılı olduğu müteahhitlik hizmeti veren yabancı şirketlerin idi. Bu şirketlerin başlıcaları Alman Philipp Holzmann Kumpanyası, Alman Redlich und Berger Brüder ve Avusturyalı Rellah und Neffe olarak sayılabilir (20). Kuşkusuz onların yanı sıra, 1931’e kadar Koyunoğlu’nun kurduğu “Türk İnşaat Yurdu” benzeri yerli firmalar ve Erzurumlu Nafiz, Aggiman ve Burhaneddin Co. gibi küçük müteahhit ve kalfalar da inşaat işinde görev aldılar. 1933 yılına doğru Holzmeister’le birlikte çalışan Otto Wöber de, bağımsız küçük müteahhit gibi davranmaya başlamıştı. Ankara’da A. Selim, Jacques Nessim Aggiman (1892-1942), Mithat Aydın (1884-1959), Ernst Arnold Egli (1893-1974), Arif Hikmet Holtay (1896-1968), Clemens Holzmeister (1886-1983), Nizamettin Hüsnü, Werner Issel (1884-1974), Hermann Jansen (1869-1945), Theodor Jost, Arif Hikmet Koyunoğlu (1893-1982), Erzurumlu Nafiz Kotan (1887-

20. Bu noktada mimar isimlerinden ön ismi/doğum-ölüm tarihleri bilinenler açık olarak listelenmektedir. Metinde mimarlar bu noktadan sonra yalnızca soy isimleriyle anılacaklardır.

1946), H. Lüderer, Mimar Alaattin, Mimar Ali Talat (1869-1922), Mimar Kemalettin (1870-1927), Mimar Sadi, Guilio Mongeri (1873-1953), Mehmet Nihad Nigisberk (1880-1945), Robert Oerley (1876-1945), Halit Orhan, M. Szerdahelyi, Mukbil Kemal Taş (1891-) ve Mimar Vedat Tek (1873-1942), tasarım yapan diğer mimarlardır.

Yeni Şehir'in Kentsel Tasarımı

Böylesi zorlu bir toplumsal ortamda ve erişilebilmesi zor mali ve teknolojik olanaklar yelpazesinde, ulaşılabilir örgütlenme-bilgilendirme kapasitesindeki eksikliğin doğası anlaşılabilir. Elde edilecek konutların çeşitlenme ve tipleşme mantığı, ya da bir araya geliş deseni, dokunun karakteri ve besleneceği sosyal donatı konularında bir temel ilkeler altlığı oluşmadığı gibi, kent mekânının örgütlenmesi konusunda da ilkeler dizini oluşturulmamış, Lörcher Planı'nın getirdiği parselasyon ile yetinilmiştir. Yapılan adeta şudur: İki boyutlu bir çizimle mülkiyet desenine indirgenen tasarımla yeni bir yaşam çevresi yaratılmaya, bu sınırlar içinde henüz belirmekte olan yeni insanın yaşayabileceği varsayılmaya çalışılmaktadır. Planın sunduğu olanaklarla bölünen ve metrekare değerine, şerefiyelere sığınan parseller, konumları ve ilk sahipleri itibarıyla anlam ve prestij üretmektedirler. Bu değerlerin yönetilmesi söz konusu değil gibidir. 1924 ve 1925 yıllarında iki kez eldelenen Lörcher Planı'nın 30 Mayıs 1924 tarihli ilk plan açıklama raporu Şehremanetince Türkçeye çevrilip yayınlanmış (21); ancak 1925 tarihli "Türklerin Başkenti Ankara'nın İmar ve Yapılaşma Planı / Eski Şehir ve Yönetim Şehri = Çankaya" (*Plan zum Aufbau der Türk. Hauptstadt-Angora / Altstadt u. Regierungstadt = Tschankaya*) Yeni Şehir'i oluşturan planın Açıklama Raporu yönetime verildiği halde, Osmanlıca yayınlanması gecikmiştir (22). Bu da 1925 Lörcher Planı yapı adalarının iki boyutlu değerlere indirgenmesine, önerilen üç katlı yapılaşma ve kentsel mekân kalitesinin unutulması anlamına gelmiş olabilir. Planın işlerlik kazandığı 1925 sonrasında ortaya çıkan çok düşük yoğunluklu çevre oluşma eleştirisi, planın İdarece reddedildiği ve yeni müellif arayışının başladığı 1927-28 yıllarına paraleldir. Planın özellikle günümüzdeki Kurtuluş Parkı ve Ön Cebeci bölgesinde çalışanlar için önerdiği "en fazla 150-200 metrekarelik bahçelerde tek katlı-iki katlı evler" yani Memur Mahallesi biçimlenişi sanki Yeni Şehir parsellerine taşınmıştır (23). Oysa 1925 Planı, reddedilmiş olsa bile, merkez Yeni Şehir bölgesinin biçimlenmesine damgasını vurur. Gerek 1932 tarihli Jansen, gerekse 1957 tarihli Yücel-Uybadin Planında altlıklarını belirler ve kalıcıdır. Özetle, Lörcher Planı'nın belirleyici olmadığı iddiası, boştur ve bir görmezden gelme cehaletine yol açmıştır.

1924-1927 arasında Ankara için önerilen Lörcher ve Jansen Planlarının her ikisi de, hatta Jaussely Planı da, planlama yoluyla yaşam alanı, topluluk bölgesi (komün; *community*), mahalle (*neighbourhood unit*), kent alt bölgesi ürettiklerinin bilincindeydiler. Bu bilinç Türk belediyeçiliği ve yerel yönetim eğitimine Ernst Reuter tarafından daha sonra yerleştirilecektir; ancak Yeni Şehir için ise çok geçtir. 1927 yılında Almanya'nın Stuttgart kentinde açılan yapı sergisinde projelendirilen ve "Yeni Yapı" anlayışı çerçevesinde Avrupa merkezli arayışları toplu olarak serimleyen "Weissenhofsiedlung" yerleşimi, Ankara Yeni Şehir ile karşılaştırıldığında çarpıcı örnekler barındırır: Konut birimi çeşitliliği, kütle formu arayışları, yerel yönetimlerin ayırdığı zaman ve bütçeler ile kullanıcı halkın konu üzerine katılımcı tutumu, iki kültür arasındaki farklı yaklaşım sonuç ürünlerinden başlıcalarıdır.

21. Rapor 1924'te Şehremaneti tarafından yayımlanmıştır (Cengizkan, 2004, 145-57).

22. Yeni planlama amaçları ve kısmen raporlar, Berlin'de iki planlama dergisinde yayımlanmıştır (Cengizkan, 2004, 162-6).

23. Belediye 1929 yılında Ankara Plan Yarışması Raporlarını yayımlarken (TC Ankara Şehremaneti, 1929) Lörcher'in sözleşmesinin iptal edildiğine övünerek değinmekteydi; ancak anlaşılan sokaktaki uygulamayı anlayıp yönetmekten bile uzak kalmıştır.

Sonuçta Ankara Yeni Şehir için seçilen konut tipleri ve çeşitleri konusunda basına yansıyan haber dışında bir belgemiz yoktur (*Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Aralık 1924, Türkoğlu (2019, 38):

“Yapılacak evler için muhtelif grup ve mühendisler tarafından Şehremanetine 45 proje teslim edilmişti. Evlerin plan ve projesi konusunda şehremâneti iki farklı proje üzerinde duruyordu: Tek katlı ve iki katlı evler. Tek katlı evler 3-4 odalı ve 150 metrekaare, iki katlı evler ise 6-7 odalı ve 200 metrekaare olacaktı. Ayrıca evlerin birer de bahçeleri olması şarttı. Dış görünüşte aranan birinci özellik ise “Türk tarz-ı mimarisine” uygun olmasıydı.”

Bu beklenti saptaması, kamuoyunda konunun nasıl algılandığına, konut çevresi ve konut kalitesinde çeşitlenmenin nasıl kısıtlandığına dikkat çeker: a. Hazır projeler içinden seçilen tek ya da iki katlı konut tipleri uygulanacaktır. b. Buna bağlı olarak seçilen arsa ve yine seçilen konut tipi, maliyeti belirleyecektir. c. Belediye, idare olarak, parsel bazlı hangi projenin nereye uygulanacağını önceden belirlediğinde, her iki maliyet birden seçilmiş olmaktadır. d. İsteyen konut sahibi, boş parsel satın alıp, projesini kendisi çizdirip (onaylatmak şartıyla) uygulayabilmektedir.

ARAŞTIRMA İLE ORTAYA ÇIKAN YENİ ŞEHİR KONUT TİPLERİ VE İNŞAAT

Yeni Şehir bölgesindeki konutların yapımı, sosyal örgütlenme ve finans yöntemi kooperatif modeline dayanmaktadır; Ankara Memurin Kooperatif Şirketi'nin kazandığı öz-yetkilendirme ile kendi üyelerine sağladığı kaynaklar, bireylerce konut yapımına aktarılır. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 143-78). Bu örgütlenmeyi, doğrudan konut üretme amaçlı olmasa bile, bir pilot konut kooperatifi çalışması olarak kabul etmek gerekir. *Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933* (BSKA) Yeni Şehir fotoğrafık döküm ve modelleme-yorumlama alan çalışması, 1923-1933 arasında Yeni Şehir bölgesindeki 14 cadde ve 35 sokak üzerinde toplam 75 yapı adasında bulunan 320 parseldeki konut ve 30 kamu yapısının tümünü belgelemiştir (24). Bu belgeleme, elinizdeki makalenin de araştırma veri tabanını oluşturmaktadır; Yeni Şehir'in oluşumuna odaklanan araştırma, bölgedeki 700'e yakın parselin tümündeki gelişmeleri 1923-1933 aralığında inceler. Aynı adalar üzerinde 350'ye yakın boş parsel ise sahiplenmeyi ve yapılaşmayı beklemektedir. 1940'lardaki bir oblik uçuş fotoğrafı, yapılaşmanın aynı tipler üzerinden arttığını ve doyumluğa doğru gittiğini kanıtlar (Resim 1).

Dönemde yapılaşmanın ortaya çıkışını tasarım olarak belirleyecek olan, Şehremaneti'ne teslim edildiğinden söz edilen 45 konut tipi bu süreçte kullanılmıştır (Cengizkan ve Cengizkan, eds. (2019, 161-78). Şehremaneti Envanteri oluşturulmuş ve tipler numaralanmıştır: Araştırmada bu Envanter'e ait Tip 1, Tip 1 İkiz, Tip 2, Tip 3, tip 5, Tip 6, Tip 7 ve Tip 15, fotoğraf ya da çizimleriyle dönemin etkin milletvekillerinden Mithat Aydın'ın, yazarın dökümünü yaptığı arşivinde (MAA) bulunmuştur. Ankara Memurin Kooperatif Şirketi, konut edinebilecek olan “yapabilir” ortaklarına elindeki projeleri sunmuştur. Projelerin tümünün yarışmayla elde edilip edilmediğine dair bilgimiz yok; ancak TİP 3._Mebusan olarak kodlanan örnek projenin yarışma katılımı ile elde edildiği kesindir (25). Mithat Aydın arşivindeki (MAA) çizim destesi, 1924-1933 arasında Ankara'daki büyük inşaat pazarında, Evkaf mimarları ve yerli mimarların yanı sıra, yabancı mimarların ve yine ilginçtir, Katalog Mimarisi projelerin

24. Belgeleme çalışmasının araştırma kısmını Ali Cengizkan ve Müge Cengizkan, tasnif kısmını Müge Cengizkan, modelleme kısmını ise Büşra Öner ve Dersu Değer üstlenmişlerdi.

25. Yarışmanın Şehremaneti'nce mi, yoksa Şirket tarafından mı; yalnızca Mebusan konutları için mi, yoksa Memurin konutları eldelemek için mi düzenlendiğine ve diğer ayrıntılarına dair bilgimiz bulunmuyor.

Resim 1. Yeni Şehir'deki yaşam yatırımının algılanır ve tüm hizmet birimleriyle yaşanır kılınması, 1930'ların ilk yarısını buldu. Vekaletler Mahallesi'nin bir bölümü, Atatürk Bulvarı adını alan Lörcher'in Ulus Caddesinin (*Strasse der Nation*) 4 katlı yapılması ve hemen tüm tipleri barındıran bölgenin İsmet Paşa Caddesi, sağ altta Sağlık Bakanlığı, sağ üstte Polis Kolejini gösteren, yaklaşık 1940 civarına ait oblik uçuş fotoğrafı (AYA; 22.6cm X 16cm).

de dolaşımda ve etkin olduğunu göstermektedir. Batı dünyasında konut yapımı için üretilen standart tip projeler de, tıpkı Evkaf üzerinden gelen Kemalettin imzalı projeler gibi (Gökçe Günel Arşivi, GGA) yerli-yabancı mimarlar tarafından doğrudan ya da kopyalanarak kullanılmakta; bir görgü oluşturmak için yalnızca mimarın ve müteahhittin elinde değil, yeni "kullanıcı"nın elinde de gezmektedir (26). Mimarlık, belediyenin de teşvikiyle, herkesin katıldığı ve bilip bilmeden karıştığı bir tasarlama ve inşa pratiği olmaya başlamıştır. 1930'lu yılların *Yeni Gün* ve *Muhit* dergilerinde yer alacak "popüler mimarlık" ürünlerinin dönemi yaklaşmaktadır (Bozdoğan, 2002, 216-36; Tuncer, 2006).

TİP 1._MEMURİN

Şehremaneti Envanteri "Tip 1". Bu tek katlı yapı, Memur Evi olarak önerilmiştir. Vakıf Mimarı Taş (11 Ağustos 1926 tarihli, imzalı) tarafından tasarlanmış, Sıhhiye bölgesinde İsmet Paşa Caddesi ile Fidanlık arasındaki beş yapı adasında 21 adet inşa edilmiştir. Koyunoğlu'nun müteahhitliğini yaptığı 34 konut arasındadır. İki oda, oturma odası ve tuvalet+banyo+mutfaktan oluşmaktadır. 3.25mx5.00m'lik oturma salonu, cepheyi karakterize eden şahnişinle tamamlanmaktadır (**Resim 2**).

TİP 1._İKİZLER

Memur Evi olarak "Tip 1"; kullanıldığı yapı adalarında gruplanarak, Sıhhiye bölgesinde İsmet Paşa Caddesi ile Fidanlık arasında kalan beş yapı adasında 20 adet inşa edilmiş; Koyunoğlu inşaat müteahhitliğini yapmıştır. Planimetri, Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti tarafından yapılan

26. Mithat Aydın Arşivinde (MAA) bunun el kopyası, el çalışması farklı örnekleri görülmekte.

Resim 2. Memurlar için yapılan Tip_Memurin ve Tip_İkizler'in bulunduğu Fidanlık Mahallesi. Sol üstte Evkaf Vakıf Otel'i ve hemen sağında TC Ziraat Bankası Evli ve Bekâr Lojmanları. Yaklaşık 1927, (ATA 1897).

Resim 3. Bir başka açıdan Tip_Memurin ve Tip_İkizler'in bulunduğu Fidanlık Mahallesi. Ön solda Hıfzısıhha Enstitüsü Bakteriyoloji Binası temelleri atılıyor, yaklaşık 1927 (ATA 2336).

alçakgönüllü mübadele ikiz konutlarını düşündürmektedir. Büyük olasılıkla üç oda, oturma odası ile tuvalet+banyo+mutfak ve çatı arası odasından oluşmaktadır (**Resim 3**).

TİP 2._ MERKEZ

Şehremaneti Envanteri "Tip 2" olarak geçmektedir. İsmet Paşa Caddesinde iki adet yapıldığı saptanmıştır. Olasılıkla orta sofalı ve beş odalı bu plan tipi, Evkaf mimarları tasarımı karakteristik özelliklerini taşır (**Resim 4**).

Resim 4. Tip 2/ Merkez. (KÖA 27; ayrıca Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 236)

27. Planlar üzerinde yer alan Osmanlıca açıklamalar ("Mebusan Evi: Ankara'da inşa olunacak mebus evleri müsabakasına ait. Renksiz teras hesaba dahil değildir") yanı sıra, MOTTO A kodu, bir yarışma katılımı olmasının yanı sıra, belki de yabancı bir mimar tarafından tasarlanmış olduğunu göstermektedir. Plan tipi ve çatı arası odasının kırılımı, bu fikri destekler.

TİP 3._MEBUSAN

Şehremaneti Envanteri "Tip 3" ; plan ve cephe çizimleri (MAA; Pafta 0235-0237/Pafta 394-395) elde bulunan iki katlı yapı, Milletvekili Evi olarak önerilmiştir (27). Beş oda, oturma odası ile tuvalet+banyo+mutfak ve çatı arası odasından oluşmaktadır. Yarım kat bodrumu vardır. İsmet Paşa Caddesi üst kısmında tek yapı inşa edilmiştir.

TİP 5._ŞAHNİŞİN

Şehremaneti Envanteri "Tip 5" in plan çizimleri yoktur. Evkaf mimarları tasarımına benzeyen proje, İsmet Paşa Caddesi başta olmak üzere dokuz adet uygulanmıştır (Resim 5). Osmanlıca kartpostal bilgisine göre solda oturma odası, ortada yatak odası ve sağ tarafta banyo ile diğer odalar vardır. Şahnişin ve tepe ışıklığı olan oda, yatak odası olarak tanımlanmıştır.

TİP 6._KANATLI

"Tip 6"; plan ve cephe çizimi elde olan yapı (MAA) Mebusan Evi olarak önerilmiş, 13 birim olarak çoğunlukla Sakarya Caddesi civarında inşa

Resim 5. Tip_5 / Şahnişin. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 239)

edilmiştir. Ana girişte iki kanatlı dörder basamak merdivenle sahanlığa varılmaktadır. Konutun oda (3.00mx3.00m), yatak odası (3.50mx4.00m), yemek odası (3.75mx3.50m), dışarıdan girişli mutfak (3.50mx3.20m), banyo (1.50mx3.00m), kiler (2.50mx1.00m), balkon (3.20mx2.00m) mekân dizilimine, ana yaşam alanı yemek odası ve mutfaktır. Çatı arasındaki oda ve sofa, cihannüma niteliğinde 2.15m enindedir. Konutun genel tavan yüksekliği 3.50m'dir; bodrum 1.80m tavan yüksekliği ile kömürlük olarak tasarlanmıştır. (**Resim 6**)

TİP 7._KULELİ

"Tip 7"nin en ikonik yapılardan biri olduğu söylenebilir. Olasılıkla Evkaf mimarlarına ait olan proje, İsmet Paşa ve Tuna caddeleri başta olmak üzere dokuz adet uygulanmıştır. İnce uzun kütlelerin tam ortasında yer alan kule, çatı yüksekliğini aşmasa da, perspektife giren görünüşleriyle konuta fark edilme şansı verir. Girişin ters yönünde yer alan hacim, büyük olasılıkla yatak odasıdır ve bir şahnişin yorumlu ahşap cumbasıyla dış cepheye karakter verir. Yapının kimi özellikleri ve kule, Mimar Kemalettin tasarımını andırır. Kimi parsellere köşegenel konumlandırılan "Tip 7"ye göre üretilen Tuna Caddesi No: 24, Mehmet Ali Bağana ailesine aittir ve bir süre de Ziya Kocainan tarafından kullanılır (**Resim 7**).

TİP 15._VERANDALI

"Tip 15" olarak geçen projeyi Koyunoğlu tasarlamış, Kazım Özalp-İsmet Paşa Caddeleri kesişiminde dört adet uygulanan yapının müteahhitliğini de kendisi üstlenmiştir (Birkan ve Pehlivanlı, 1977, 11) (**Resim 8**). İki tam katlı olan konutların planimetrisine ilişkin bilgi bulunmamaktadır; İsmet Paşa Caddesi üzerindeki ikisi, elçilik olarak uzun süre kullanılmışlardır.

TİP_ZAFER

Zafer Park civarı ve İsmet Paşa Caddesi üzerinde yedi adet uygulanmıştır. Ana yaşam alanı yükseklikleri 3.50m'den fazla olan ve bütün odalarda pencere tepe açıklıkları (eski deyimle "tepe camı") aydınlatma/havalandırması bulunan yapının ön cephesinde geriye çekilmiş balkon ve giriş terası bulunmaktadır. Evkaf mimarları karakteristikleri taşıyan yapının, tek pafta üzerinde cephe çizimleri bulunmaktadır (**Resim 9**).

Resim 6. Tip_Kanatlı. (Cengizkan ve Cengizkan, eds, 2019, 238)

Resim 7. Tip_7 / Kuleli. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 238)

Resim 8. Tip_15 / Verandalı. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 240)

Basık kemerli ön cephe balkon ve arkasındaki iki dikmeyle üçe bölünmüş kemerli açıklık, mimarının Tek olabileceğini düşündürmektedir.

TİP_MAARİF

Necati Bey Caddesi üzerinde üç adet uygulanmıştır. İki bağımsız birimden oluşan iki katlı kütlenin, Evkaf mimarları elinde üretildiği düşünülmektedir. Hemen bütün yaşam hacimlerinde tepe camı kullanılmış; tam kavs kemer, basık kemer, nim kavs kemer, aynı cephede yan yana denenmiştir; cadde köşesine gelen noktalarda cephe pahlanarak cumbalarla köşe odanın niteliği değiştirilmiştir. Mimari dili ve yaşantıya değen ayrıntıları, Tek tasarımı olduğunu düşündürür. Necati Bey Caddesi No: 8'de yer alan birim, uzun süre Türk Maarif Cemiyeti (sonradan TED) Koleji olarak kullanılmış, bahçeye doğru genişletilmiştir. Necati Bey Caddesi No: 4'te uzun süre Tanpınar oturmuştur (Resim 10).

TİP_GÜVEN

Mustafa Necati, Milli Müdafaa ve İzmir Caddeleri üzerinde birer parsel atlanarak 11 adet uygulanan plan tipi, Tip_Maarif'e benzer. Zemin kat yaşam birimlerinde "tepe camı" kullanılmış; yeri geldikince kemerli

Resim 9. Tip_Zafer. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 236)

Resim 10. Tip_Maarif. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 243)

açılımlar ile dikdörtgenel pencereler aynı cephede yan yana denenmiş; zemin katta üzerinde balkon kullanılan cumba, şahnişin biçiminde salonun niteliğini değiştirmiştir. Ana giriş kapısının basık kemerli açıklığının iki dikmeyle üçe bölünmüş oluşu, tıpkı Tip Zafer'deki gibi mimarının Tek olabileceğini düşündürmektedir. Milli Müdafaa Caddesi No:6 uzun süre Afet İnönü ve ailesi tarafından kullanılmıştır (**Resim 11**).

TİP_VAKIF

Mustafa Necati ve İzmir caddeleri boyunca, birer parsel atlanarak yedi adet uygulanmıştır. İki katlı yapının köşe ve arka bahçe girişleri bulunmaktadır. Zemin katta köşe odalar, ön cephede üç bölüntülü basık kemerli pencereye sahiptir. Girişin üzerinde tek koluncukla taşınan küçük balkonu vardır. Tavan yükseklikleri giriş katında 3.50m'den fazla, üst katta 3.50m'dir. Yine basık ve bölünmüş kemer nedeniyle, mimarının Tek olabileceği düşünülmektedir. Mustafa Necati Caddesi No:3, uzun yıllar Ankara Vali

Resim 11. Tip_Güven. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 392. A. Derin İnan Arşivi)

Konağı olarak kullanılmış, genişletilmiş ve Nevzat Tandoğan uzun yıllar burada oturmuştur.

TİP_ULUSAL

İsmet Paşa Caddesi üzerinde üç adet uygulanmıştır. Sivri kemerli ve söveli pencereleri olan tek katlı konut, küçük bağımsız bir giriş saçağına sahiptir; saçağın önünde beton döküm tırabzan vardır; guseli kolonlarıyla Koyunoğlu tarafından tasarlanmış olabileceğini düşündürür.

TİP_MENEKŞE

İzmir Caddesi üzerinde, birer parsel atlayarak dört adet, Gülistan Sokak'ta ise iki adet uygulanmıştır. Tek katlı yapı, giriş saçağının üzerini balkon olarak kullanan tek odalı bir ikinci kata sahiptir. Zemin ve birinci kat balkonunda beton döküm tırabzan kullanılmıştır. Guseli kolonlarıyla Koyunoğlu mimarisine benzerliği dikkat çeker (**Resim 12**).

TİP_MADO

Kazım Özalp Caddesi üzerinde, dört adet olarak uygulanmıştır; birisi 2021 yılında ayakta. Evkaf mimarlarınca tasarlanmış olabileceği düşünülen yapı, Mongeri ve Tek motiflerini de taşır (GGA). Ortak iç merdivenle ulaşılan iki bağımsız tip dairelere (h: 3.55m) dar merdiven sahanlığından (1.00m en), ulaşılır. Bodrum katta 4 metre eninde kömürlük (h: 2.50m) vardır. Her iki katta tekrar eden planimetri, oldukça moderndir: 2.50m kenarı olan üçgen hol, merdiven arkasındaki mutfaka (2.70mx3.50m), arka köşedeki girişi pahlı oturma odasına (4.20mx3.50m), banyoya (1.70mx3.00m), ön cephedeki yatak odasına (3.90mx4.30m) ve küçük yatak odasına (3.90mx2.30m) ulaşır. Oturma ve yatak odalarının küçük birer balkon çıkmaları bulunur. Cephesinde saçak altı frizleri, birinci kat döşeme hizasında seramik küçük panolar dikkat çeker (**Resim 13**).

TİP_UYBADİN

Mustafa Necati Caddesi üzerinde üç adet uygulanmış; Emek İşhanı'nın yerindeki dördüncüsü ise ilk İçişleri bakanlarından Cemil Uybadin tarafından kullanıldığı için Uybadin Köşkü olarak anılmıştır. (GGA) Köşklerden Mustafa Necati Caddesi üzerindeki ikisi, 2021'de ayakta. Planda üç katlı sekizgen kule, dikdörtgen planın giriş cephesine eklenmiştir ve iki katlı genel kütleye cihannüma sunacak biçimde yükselir.

Resim 12. Tip_Menekşe. (ACA 70)

Resim 13. Tip_Mado. (ATA 971)

Resim 14. Tip_Uybadin. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 17, ACA)

Giriş cephesi abartılı bir alınlık ile Art-Deco havasındadır; farklı yazarlarca Tek, Mongeri ya da Koyunoğlu mimarlığına atfedilirler. Her katta oldukça büyük metrekare sunan (165m2) dikdörtgenel planlı köşkler, İran, İtalyan, Afganistan ve Macar elçilikleri olarak kullanılmışlardır.

TİP_YÖNETİCİ

Ziraat Bankası Genel Müdürü ve Yardımcısı için Banka Baş Mimarı Mongeri tarafından Ağustos 1925'te tasarlanmış olan villalar, yapı adası büyüklüğünde bahçe içinde, 1926'da iki adet inşa edilmiştir (28). İki katlı villaya doğrudan giriş saçağından, önce taşlığa sonra da hole girilerek, oldukça modern dağılımla, salon-yemek salonu-büro (çalışma) ve mutfak-tuvalet mekânlarına ulaşılmaktadır. (GGA) Holün ekseninden üst kata çıkılarak, üç yatak odası, bir banyo ve bir giyinme odasına varılmaktadır. Bodrum kattaki mutfak-ısıtma ve iki depo birimine, merdivenkovası sahanlığından ulaşılmaktadır (Resim 15).

28. Yapının özgün plan-kesit-cephe çizimleri ve rölöveleri vardır. 1990'lı yıllarda Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin mülkiyetine geçen ve Başkanlık konutları olarak kullanılan yapılar küçük tadilatlar görmüştür. Bir onarım da 2020 yazında gerçekleşmiştir.

Resim 15. Tip_Yönetici. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 241, KÖA)

Resim 16. Tip_Konak. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 243)

TİP_KONAK

İzmir ve Mustafa Necati Caddeleri üzerinde, beş parselde uygulanmıştır; 2021'de ayakta kalan örneği yoktur. 1925'te İstanbul Şişli'de Mongeri'nin kendisi için tasarladığı konağa çok benzeyen iki katlı konuta, merdivenle çıkılan revak sahanlığıyla (revak kayd) ulaşılmaktadır. Hol öncesi *vestibül* kullanımı, revak kayd üzerinde açık balkon, üst katta çıkma olarak cepheye yansıtılmış şahnişin, gibi temel yapı özelliklerine sahiptir. Yapıda pencere açıklıkları zemin katta sivri kemerlerle ifade edilirken, birinci katta ortogonal kirişler vardır ki bu da tipik Mongeri tasarım özelliğidir (**Resim 16**).

TİP_KÖŞK

Tip proje, İzmir Caddesi ve Gülistan Sokak bölgesinde sekiz adet inşa edilmiştir; ayakta kalan örneği yoktur. Çatı arasındaki cihannüma odası

Resim 17. Tip Bektimur. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 239)

29. Yapının farklı dönemlere ilişkin rölöveleri vardır. TBMM Başkanlığı tarafından milletvekili kulübü olarak kullanıldıktan sonra, 2018 yılı sonunda Kültür ve Turizm Bakanlığına devredildi ve Güzel Sanatlar Müdürlüğü tarafından Mustafa Necati Kültür Evi olarak işletildi.

ile daha geniş mekân elde edilmiştir. Plan tipi açısından Tip 6_ Kanatlı'nın ilerleyen yıllarda geliştirilen yarım bodrum katlı ön modeli sayılabilir.

TİP_BEKTİMUR

İsmet Paşa Caddesi'yle Sakarya Caddesinin kesiştiği noktada, Lozan Meydanının Lörcher Planıyla belirlenmiş arsasına köşegenel oturan yapı, 2021 yılında ayaktaadır (29). Tip_Konak gibi Mongeri'nin plan ve yapı bileşeni tasarım özelliklerine sahiptir. Dışarıdan ulaşılan bodrum katıyla yapının konumu, köşegenel oturduğu Lozan Meydanı ile uyumludur (Resim 17).

TİP_İSMETPAŞA

Tek katlı alçakgönüllü konut tipi, İsmet Paşa Caddesi üzerinde dört adet uygulanmıştır. Tip_Merkez gibi kare planlı ve üç odalı gözükten kurgusu vardır. Bileşenleri ayrıntılı incelendiğinde Koyunoğlu tarafından tasarlanmış olabileceği söylenebilir (Resim 18).

İnşaat Malzemesi Temini ve İnşaat Süreçleri

1923-1933 yılları arasında inşaat malzemesinin her kaleminin, teminindeki güçlük nedeniyle çok pahalı olduğunu söylemek olanaklı. Ahşap, demir, çimento, kum, çakıl, kireç, taş, tuğla, kiremit, mermer; bitiş malzemeleri cam, boya, çivi, elektrik malzemesi, paratonerler, kapı kolları, pencere ispanyoletleri, fayans, lavabo ve mutfak-banyo-tuvalet taşı ve ilgili armatürleri, temiz ve pissu tesisat malzemesi, inşaat ve döşeme aletleri, hem temin, hem de yeni yerleşim alanına taşınma açısından zorlayıcı şeylerdi. Bunlar arasında en değerli inşaat malzemesi çimento idi. İlk çimento fabrikası 1912'de kurulmuştu (Aslan / Darıca); 1920'de ikinci fabrika ile birlikte (Eskihisar / Gebze) Türkiye'deki yerli üretim dengelenmeye çalışıldı. Anadolu'nun ortasında kurulmakta olan yeni başkentte tüm inşaatlarda kullanılan çimentonun trenle, ya da Kastamonu İnebolu Limanından motorlu araçlarla; tuğla ve kiremit Eskişehir'den; kireç Kütahya'dan, taş ise Bentderesi civarından temin ediliyordu. Koyunoğlu'nun 1924'te başlayan tasarım ve inşaat faaliyetinde kendisine

Resim 18. İsmet Paşa Caddesi ortaya çıkıyor: Sağ başta Tip_İsmetpaşa, hemen solunda Tip_Şahnişin, hemen alt parselde Tip_Ulusal. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 208, ATA 111)

destek olması için pek çok tuğla, mozayik, fayans, karosiman, lavabo ve mutfak-banyo-tuvalet taşı imalat atölyesi kurduğunu biliyoruz. Şehir içi araçlar ise at, eşek, kağı arabası ve kamyonet idi. (Kuruyazıcı, 2008, 236) Kartpostal fotoğraflardan okunduğu kadarıyla kamyonetlerin özellikle yabancı inşaat firmalarınca kullanılması dikkat çekicidir. Bu koşullarda, örneğin yol altyapı malzemesini sıkıştırmak için kullanılan silindir bile, öncü ve uygar bir inşaat aracıdır. (**Resim 19-20**)

Kaba ve İnce İnşaat ile Bitişler

Yapıların inşa sistemi çoğunlukla taş ve tuğla kargir, yani melez kargir olarak adlandırılabilir. Temeller ve bodrum katlar taş duvar olarak örüldükten sonra, döşemeler betonarme ya da ahşap olarak atılmakta, birinci kat dış duvarlar taş, iç bölücü duvarlar ve biçimlendirici kapı-pencere bitişleri tuğla olarak örülmekteydi. İkinci katlar ise tümüyle tuğla (2, 1,5 ve 1 tuğla) örgüydü. Tek katlı yapıların büyük çoğunluğunda, oda döşemelerinin döküm masrafı ve zorluğundan kaçınmak amaçlı, oturtma çatı kullanılmıştı. Tavanlar bitiş yapılırken içeriden kaplanıyor ve yapı oturuma hazır hale geliyordu. Taş duvarların 60-70cm arasında değişen kalınlıkları, iklim açısından koruyucu iken, tavanın ısı yalıtımının bulunmaması, yapıyı yaz ve kışın sert koşullarına karşı etkisiz kılmaktaydı. Bodrum kat zeminlerinin toprak olarak bırakılması, oturtma çatının gerek böcek ve tozlanma, gerekse iklimsel yalıtım sağlamayacak biçimde yarım bırakılması, kullanım içinde her zaman bir sorun oluşturmaktaydı.

Evkaf İdaresi mimarları tarafından tasarlanan tümü Kemalettin onaylı yapıların, az katlı olduklarında bile betonarme karkas (iskelet) olarak tasarlandıkları ve inşa edildikleri görülmektedir. Buna karşılık 1923-1933 yılları arasındaki küçük-orta büyüklü bütün kamu yapıları betonarme inşaatıdır.

Tuğla işçiliği İstanbul kaynaklıdır, ama Koyunoğlu, Ankara'da Frenközü (Türközü) ve Akköprü'de tuğla imalat atölyesi kurduğunu; İstanbul'dan tuğla örme ustası getirtmiştir. Eskişehir kiremitleri ise ünlüydü (30). Kemalettin'in İstanbul'da daha 1911'de kurduğu Evkaf İdaresi İnşaat Bürosunun şartname ve ilkeler düzeni belgeleriyle oluşan mevzuatın, yapma bilgisini ve kurallarını tanımlamış olduğu eklenmelidir. Eski

30. 2002 gözlemlerimize göre, 1928 yılında yapımına başlanan Etimesgut Numune Köyü Mektebi ve diğer sosyal merkez yapılarında Osmanlıca Eskişehir adresli tuğlalar ve Marsilya türü kiremitler kullanılmış; çatıda yer alan cam kiremitlerin ise, Marsilya kaynaklı olduğu saptanmıştır.

Resim 19. Yeni Şehir dokusu ortaya çıkıyor: Tuna ve Selanik Caddesi beliriyor; önden geçen paralel çizgi sonrasının Atatürk Bulvarı; yaklaşık 1925 sonları. (KÖA Yeni Şehir 30)

Resim 20. Yeni Şehir dokusu ortaya çıkıyor: Bir anda çoklu inşaatlar ve yapı tektoniği konusunda bilgi veren bir kartpostal; yaklaşık 1925 sonları. (ACA 40)

başkentte yapım ve işletim ayrıcalıkları (kapitülasyonlar; *concessions*) üzerinden yerleşik olan Fransız ve Alman firmaları, Ankara'da iş yapma kolaylığı elde etmişlerdir. Viyanalı Rella und Neffe hem Hariciye Vekaleti'ni, hem de Etnoğrafya Müzesini üstlenir; bu dönemde, Yeni Şehir'de de müteahhitlikleri vardır (**Resim 21**). Ancak Koyunoğlu firmanın üretimini beğenmez, hatta Hariciye Vekaleti bitişini kendisi üstlenir. Kapı ve pencere lentoları, hatıllar, söveler, dişler, saçak frizleri, kat silmeleri, pencere ve kapı, kepenkler, baca feneri, baca tepeliği, kemer üst başlığı, küpeşte, balkon korkuluğu gibi elemanlar standartlaşmış (seri üretim ürünü) hazır eleman olarak kullanılmışlardır. (**Resim 22-24**)

Gerek kum, kireç, tuğla, taş ve harç taşınması gibi süreçler, gerekse harç karma ve beton dökme gibi işler, emek-yoğun biçimde yapılır. Örneğin tuğlanın elden ele aktarılmasıyla gerçekleştirilen taşıma biçimi "ala-vire inşaat" adını alır. Şantiyede ya da inşaata yakın noktada kireç söndürme, harç karma, demir donatı hazırlama, ahşap planya ve işleme gibi ön hazırlıklar, tıpkı bugün tekil yapı imalatında olduğu gibi, emek-yoğun halledilir. Bu durum bitmiş yapıda standart dışı

Resim 21. Tam yeri bilinmemekle birlikte, büyük olasılıkla Hacettepe-Cebeci eteklerinde, Rella und Neffe Şantiye Yönetim Merkezi (Ortadaki yapının tabelasında, Osmanlıca "Revilla İnşaat Türk Anonim Şirketi" okunuyor. Yaklaşık 1926 yılı (KÖA 13).

Resim 22. En sol uzakta Tip_Zafer, ortada Tip_Ulusal, en sağda Tip_Merkez; tarih büyük olasılıkla 1925. Özellikle İsmet Paşa Caddesi üzerinde öbeklenen bu tek katlı dizinin, inşaat tektoniğinin verdiği standartlaşmayla, taş yığma - emek yoğun örgü olarak inşa edildiği görülmekte. Söveler, küpeşteler, pencere üstü hatıllar (lento) betonarme. (AYA 313)

Resim 23. Yeni Şehir dokusu ortaya çıkıyor; karşıda Tuna ve Selanik Caddeleri beliriyor; önde İzmir Caddesi üzerindeki inşaatlar; arada Atatürk Bulvarı; 1926 yılı. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 196, KÖA Yeni Şehir 31)

Resim 24. Yeni Şehir dokusu ortaya çıkıyor; İsmet Paşa Caddesi olacak bölgede konutlar yükseliyor. Uzakta, Yeni Şehir'in "ilk konutu", tam merkezde bir "Tip 2. Merkez", tümüyle yapı tektoniğini yansıtarak tamamlanıyor. Erken 1926 yılı. (Cengizkan ve Cengizkan, der., 2019, 196, KÖA Yeni Şehir 16)

üretime, hatalara, düzensizliklere ve özensiz bitişlere yol açabilir. Ahşap iskelelerle betonarme dökümü, harçla taş ya da tuğla duvar örgüsüyle tamamlanmaktadır. Kentin yeni bölgesinin 2-3 katlı inşaatı, inşaat koşullarıyla sınırlanmış ve adeta onun sonucu gibidir.

Barınmada Yaşam Kalitesi

1923-1933 arasında başkent Ankara'daki inşaatın ne denli çağdaştırılmış olduğu tartışılabilir. Bir defa evlerde konfor açısından soba, kuzine ya da ocak ile ısıtma egemendir; bu durum da bağımlı konforu işaret eder. Yer yer mangalın, yani bağımsız dolaşan ısıtıcının kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Evin tümünün değil, içinde bulunan hacmin ısıtılmasıyla, ekonomik açıdan sakınım (tasarruf) sağlanmaktadır. Ancak bunun yaz-kış ve gece-gündüz arasında sıcaklık farklarının oldukça yüksek olduğu Ankara'da sağlık sorunlarına yol açtığı da bilinmektedir.

1928 yılında, kendi yaşadığı evin bitişlerine ilişkin bir gözlemi Egli'nin dilinden aktarmak da inşaat kalitesi ve yaşama yansıyan sorunları ortaya koyacaktır: (Egli, 2013, 26)

"Başlangıçta Yeni Şehir'de, İsmet Paşa Caddesi'nde oturuyordum. Mutfağı da olan bir oda kiralamıştım.// O günlerde şehrin bu kısmında yaklaşık bir düzine kadar yeni yapılmış ev vardı. Bunların çoğunu da Viyanalı Rella ve Neffe firması inşa etmişti. Evlerin temelleri hatalı yapılmıştı, binalarda bodrum katı yoktu, sadece tabanın altında alçak bir boşluk bulunuyordu ve bunun üzerine de tahta bir yer kaplaması döşenmişti. Tavanda da, ek yerleri kapatılmamış, yine ahşap bir kaplama vardı. Kışın aşağıdan yukarıya doğru soğuk hava giriyor, güçlkle ısıtılmış sıcak hava da tavandan dışarıya çıkıyordu."

Evlere su tesisatı henüz girmektedir; evin mutfak, tuvalet ve banyo gibi birimlerdeki kullanımı da yeni olgudur. Yeni Şehir'de Mongeri tarafından tasarlanan Ziraat Bankasının Evli ve Bekar Çalışanlar için Lojmanları bodrum katında binanın parçası olan betonarme su depoları, bireysel çözüm için ilginç örnek oluşturur. Büyük olasılıkla Bent Deresi, Kazıkıçi Bostanları, Fidanlık civarından artezyen pompa ile sağlanan yer altı ve kuyu suyu, günün belli zamanlarında Yeni Şehir tesisatı ve depolara basılmaktadır. Deliler Tepesine (şimdiki Kocatepe) yerleştirilen büyük dağıtım deposu, zamanında coşkuyla karşılanır; çünkü tıpkı daha

31. Bu dönemde kentsel altyapı çalışmalarının Avrupa kentleri örnek alınarak yapılması doğaldır. Kurtuluş Savaşı sonrasında şehrin kör topal yürütülmekte olan aydınlatması, 1928 yılı kadar geç bir tarihe kadar gazlı elektrik trafo ve santrallerinden yürütüldü. Bunların ilkinin Ak Kale dibinde Bent Deresinde konumlandığını biliyoruz. Ankara Elektrik ve Havagazı Fabrikasının Sıhhiye civarında demiryoluna yakın konumlandırılması, taş kömürünün demiryolu taşımacılığı ile ulaştırılması ve çevrede orta çapta bir basit sanayi bölgesinin oluşmasıyla ilgilidir. Ankara'nın ilk un fabrikaları (en az iki adetti), Ankara Silosu, Ankara İnhisarlar İdaresi (Tekel) Bürosu ve Depoları, demiryolu taşımacılığı antrepo ve depoları ile tamir atölyeleri, tümü de buradaydı. 1928 yılında Elektrik üretiminin başlaması, sokak aydınlatması ve evlere elektrik hatlarının döşenmesini olanaklı kıldı gibi, yaygın dağıtım şebekesinin işletilmesini zorunlu kıldı. Eski ve yeni şehirde büro ve trafoların inşa edilmesi gerekli oldu. Kuşkusuz trafolar, şehrin birer arktiteknik ögesine dönüşürken, mahcup, utangaç ve saklanmak ister gibi ele alındılar. Ankara'da çağdaş yaşam kalitesini imleyen bir yeni isim de, elektrik-havagazı pazarlaması yapan firmaydı: Telgas.

32. *Beş Şehir*'de Ankara başlığı paragrafına şöyle başlar Tanpınar: "Belki milli mücadele yıllarının bıraktığı bir tesirdir, belki doğrudan doğruya çelik zırhlarını giymiş ortada dolaşan bir eski zaman silahşoruna benzeyen kalesinin bir telkinidir; Ankara bana daima dâsitani ve muharip göründü." (Tanpınar, 1960, 1).

sonraki yıllarda açılacak Kavaklıdere Su Deposu gibi, kendisinden alt kotlardaki parselleri besleyecek, oradaki yapılaşmayı olanaklı kılacak altyapı öncülüdür. Benzeri öncü "modern" ve "ilerici" eleman ise elektrik trafosudur. Yeni Şehir'in ana meydanlarında trafolar, birer "modernleşme anıtı" olarak algılanırlar (31). Yeni Şehir bölgesindeki evlerde, Ankara Elektrik ve Havagazı Fabrikası ürünü olarak elektrik ve havagazı, 1928 yılında başlayarak kullanılmaya başlanmıştır; ama kanalizasyon, genelde foseptik çukurlarıyla idare edilmektedir; büyüklüğü ne olursa olsun yapıların foseptiği, belli aralıklarla boşaltılmak zorundadır.

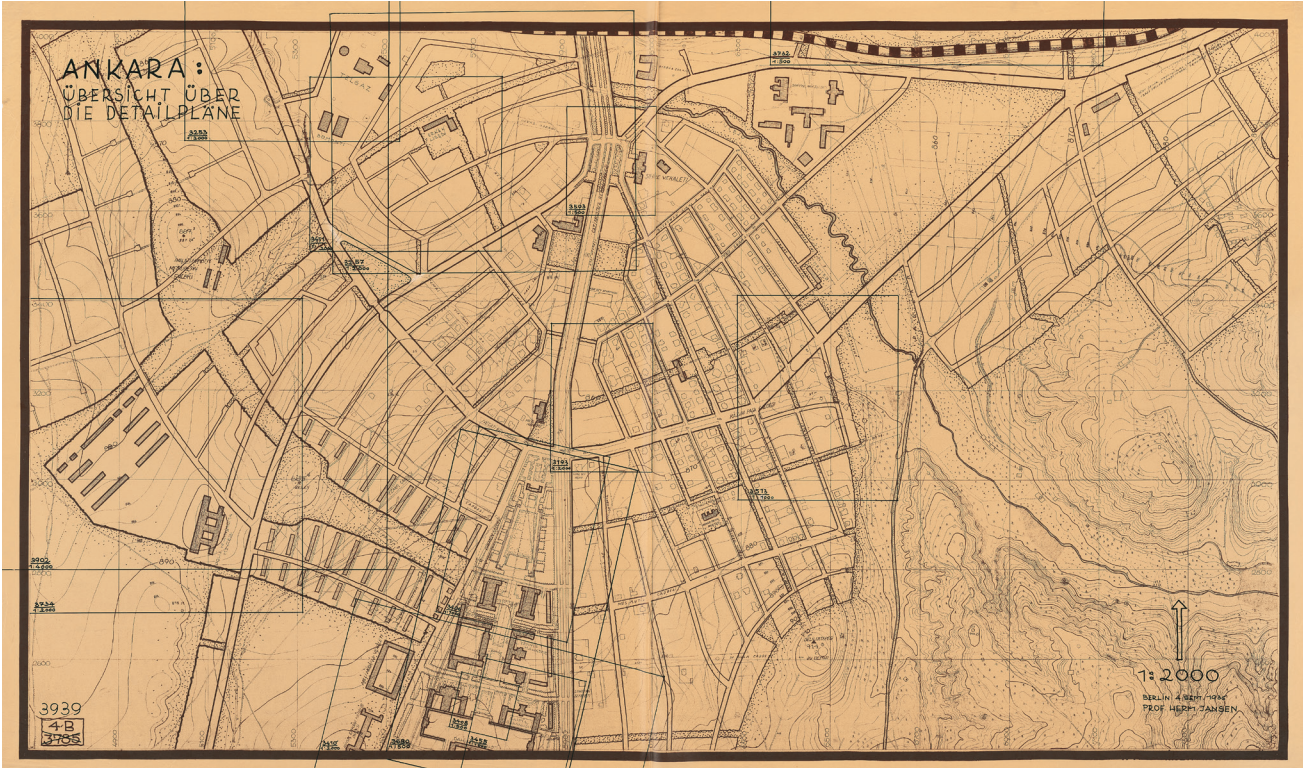
Yeni Konutun Temsiliyeti: Kültürel Farklılıklar

Görüldüğü gibi ortaya çıkan Yeni Konut'un batı dünyasındaki eşzamanlı benzerlerinden ayrılması, barınma kültürüne tasarlanmış olarak getirilen yeniliğinde değildi; her türlü yenilik, geçen zaman ve ufkun derinliğinde yakalanmaya çalışılan modernliğin gerçekleştirilme biçiminde bulunmaktaydı. Geç kalmış bir yenilik, modernleşmenin terkinde zorla gelen bir yenilik söz konusuydu. Sorun, etkinliğin kendisinin yeni yani ilksel oluşundaydı. Bunu hissedenlerin başında, herhalde Taşmektep ve Gazi Terbiye'de ders veren, bu durumu eskinin ve yeninin ağırlıklarıyla derinlemesine hisseden Ahmet Hamdi geliyor (Tanpınar, 1960, 6):

"Zaten o seneler Ankara memurlarının çoğu Riviera, İsviçre, İsveç, Baviera ve Abdülhamid devri İstanbul'u ev ve köşklerini görmek mümkündü. Yeni yapılmış sefaret binaları da bu çeşidi artırıyordu. Biz birkaç arkadaş Belçika Sefareti'nin sakin ve gösterişsiz, klasik yapısını seviyorduk. Bu tecrübeler arasında Türk mimarisi de kendine bir üslup yaratmaya çalışıyordu. Türk Ocağı binası, Etnografya Müzesi olan bina, Gazi Terbiye Enstitüsü, İstanbul'da Yeni Postahane ve Dördüncü Vakıf Hanı ile başlayan tecrübenin devamı idiler. Sonradan Güzel Sanatlar Akademisi'nde arkadaşlık ettiğimiz Prof. Egli, Cebeci'deki Musiki Muallim Mektebi ile çoğu dıştan taklit eden bu tecrübeleri ilk defa modern malzemenin imkânlarıyla birleştirmeye muvaffak olmuştu."

Tanpınar'ın sözünü ettiği "çoğu dıştan taklit eden bu tecrübeleri... modern malzemenin imkanlarıyla birleştirmek" konusu, daha da derin tartışmadır. Ankara'da Oerley, Holzmeister ve Egli'nin geliştirdiği konu, aslında "yerel malzeme ile modern planimetrisinin birleştirilmesi" olgusu gibi görünmektedir. Mimar zanaatkâr Oerley'in başlattığı uygulama, yerel andezit olarak Ankara taşının, yığma olsun olmasın yeni yapıların temel ve subasman düzeyinde, taş işçiliği de gösterilerek kullanılmasıydı. Oerley'in gerek Hıfzısıhha yerleşkesi yapılarında, gerekse Kızılay Genel Merkezinde kullandığı bu buluşçu yenilik, daha sonra Holzmeister tarafından da kullanılmış, ancak doğasını anlayıp geliştiren Egli olmuştur. Türk mimarlar düzeyinde ise bu duyarlık, Tanpınar kadar içselleştirilerek hissedilmemektedir. Taşmektepte hocalık yapan ve Ankara Kalesini karış karış gezen Tanpınar, "yerellik" ve "Ankara taşı" kavramlarını kullanmamış olsa bile, "taklit olmayan" ve "modern imkanı kullanan" durumları algılamıştır (32).

Yeni Şehir, "planlanmış bir kentin planlı bir mahallesi" olarak ortaya çıkmıştır (Resim 25). Plan uygulama sırasında iki boyutlu bir mülkiyet desenine indirgenmiş olsa bile, kentin bütüncül geleceği için ilk kez plan yoluyla tasavvurda bulunulduğu, plan yapmanın ve onu pratiğe dökmenin modernite arayışı ve somut ifadesi olduğu teslim edilmelidir. Yeni Şehir'de ortaya çıkan yeni konut birimleri de, tıpkı bölgenin planlanması gibi, mimar-mühendis benzeri modern uzmanların eliyle tasarlanmış, yüklenici-müteahhit firma ve kişilerle üretilmiştir. Mekânın üretilmesinin plana bağlı geliştirilmesini izleyerek sağlayan yerel yönetim birimleri ve

Resim 25. Yeni Şehir dokusunun 1925 Lörcher Planında beliren biçimi, 22 Eylül 1936 tarihinde Jansen tarafından revize edilen hali, 1/2000 plan. Lörcher Planı parselleri ve 1925-36 arasında gerçekleşen konut dokusu silik olarak altlıktır. Kamu yapıları koyu olarak benimsenmiştir. (TUB 22738)

onların izledikleri mevzuat çerçevesinde, yasal taraflarca tapuya bağlı olarak sahiplenilen, alenileşen ve yasallaşan, meşruiyetini bütün bu süreçlerin açık, herkesçe ulaşılabilir ve tekrarlanabilir olmasından alan bir çevre üretimi pratiği söz konusudur. Osmanlı başkentinde 19. Yüzyıl sonundan başlayarak denenen sıra evler benzeri konutların aksine, Yeni Şehir'in yeni konutları, bireysel küçük köşk, konak, villa benzeri bahçeli konutlardır. Yirminci yüzyıl başı Ankara'daki gelişme, Batıda endüstri kenti sorunlarını çözmek için gelişen bahçeşehir yaklaşımıyla da ilintilidir. Ancak burada, kentsel sorunlar için Batı merkezlerince çözüm olarak tasarlanan normların, hali hazır uzmanlarca anlaşılabilirdiği kadarının pratiğe döküldüğü yenilikçi durumlar söz konusudur.

Yeni Şehir'in Yeni Konut'u artık geniş aile değil, çekirdek aile konutudur; ev içinde tek bir ailenin yaşantısı hayallenmektedir. Paralel biçimde, arsa ve yapı üzerindeki mülkiyet de yine 4 Ekim 1926'da yasalaşan Medeni Kanun hükümlerine göre biçimlenmektedir (33). Yirminci yüzyıl başındaki mimarlık tartışmaları içinde ağırlık kazanan işlevselcilik yaklaşımı çerçevesinde, konutun alt bölüntülerinin ve konutun kendisinin, kullanıcıya, onun gereksinim ve kullanımına; dolayısıyla işlevlere özgülenme (tahsis) özelliği ortaya çıkarılır. Cinsiyetçi haremlik-selamlık ayrımı yerine, tıpkı kentin bölgelerinin eğitim-barınma-ticaret-üretim gibi farklı işlevlere özgülenmesi (zoning) gibi, konut içi alt birim ve mekânların farklı işlevlere ayrılması, uzmanlaşması geçerlik kazanır. Bu çerçevede, yine modernleşme bağlamında konut içine çekilen uzmanlaşmış banyo ve tuvalet odaları, tıpkı mutfak gibi su ve pissu giriş-çıkışlarını alır; konutun yararlanacağı elektrik, havagazı ve hatta telefon, altyapının parçası olur. Ama asıl, konut içi yaşama-yemek yeme-çalışma-uyuma hacimlerinin odalaşması, konut birimini hem konut içi ağlar açısından yeniden düzenleyecek, hem de bu mekân ya da odaların yeni kent çevresi (sokak-meydan-cadde) ile bağlantılarını yeniden ele alacaktır.

33. Osmanlı Devleti'nde özel mülkiyetin on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktığı ve yaygın olmadığı, yalnızca başlıklar, tahsisler, zilyetlik/kullanım hakları yoluyla oluşturulan mülkiyetin işlerlikte olduğu bilinir. Bu konuda az sayıdaki çalışma için: Tekeli (1988); Tekeli (1992); Sönmez (1998); Günay (1999).

Yeni Şehir’de ortaya çıkan Yeni Konut, tuğla ya da taş yığma kargir olarak, betonarme inşaat tekniklerine de hakim ekipler tarafından inşa edilir. Yapı bedeni stereotomik (yığma taş ya da tuğla) olarak ele alınırken, iç bölüntüler ya da yan balkon tektonik (kolon giriş) çözülebilir. Balkon/teras parapeti, merdiven basamağı ve korkuluğu, prefabrik bir tektonik öge olarak görülürken; çatı yapımı bir karma çatı malzemeleri bitişi şeklinde olabilir. Betonarmeye geçiş döneminde tüm Avrupa kentlerinde denenen bu acemi bileşimler, Ankara örneğinde iyice karma-melez yapılara yol açmıştır: Dışı tümüyle yığma taş (stereotomik) inşa edilmiş yapının, zemin ve tavan döşemesi ile çatısının ahşap yapılması, evi iklimsel ortama tümüyle sakınımsız kılar.

Ama tüm bu özellikleriyle ve farklılaşmalarıyla “Yeni Konut”, modern örgütlenme ile ortaya çıkan, toplumsal örgütlenmesi ve ortakların seçimi planlı; ortak yatırım bütçesi ve ortaklık paylarının bir model içinde düşünüldüğü, modernleşmeden payını alan bir kent konutudur (**Resim 26-27**). Artık bu özellikleriyle de metalaşmaya açıktır; çünkü ilk tasarımı ve inşaatı öyle olmasa bile, tip kavramı içinden anonim kullanıcıya seslenen modern bir konut olduğunu kısa zamanda kanıtlayacaktır. Plan çeşitliliği,

Resim 26. Yeni Şehir dokusu yaşanır durumda; Sakarya Caddesi beliriyor; Atatürk Bulvarı ve Güvenpark; 1940’lı yıllara ait oblik uçuş fotoğrafı. (UKA)

Resim 27. Yeni Şehir Kocatepe (Deliler Tepesi) Su Deposu Parkından İsmet Paşa Caddesi kuzeye doğru uzanıyor. (UKA)

tasarım farkı, yeni insanı arama vurgusuyla bu konutların envanterinin bile önemli olduğunu ve buradan öğrenilecek derslerin fazla olduğunu vurgulamak gerekir (**Tablo 1**). Bütün bu özellikleriyle Yeni Şehir'in, "erken dönem Cumhuriyet mimarlığı"nın önemli bir uygulama ve örnek alanı olduğu, bugüne kadar bu bilincin yerleşmemesi nedeniyle yitirdiklerine karşın sokak dokusuyla başlayarak hala çok önemli nitelikleri barındırdığı açıktır.

SONUÇ YERİNE

Makalenin ortaya koyduğu en önemli sonuçlardan birisi, Cumhuriyetimizin ilk on yılında, onca yoksunluk ve bütçesizlik ortamında bile yeni ve çağdaş bir kent parçası oluşturmada kararlı bir arayışın var olduğudur. Bu konuda elden gelen yapılmıştır. Planlama, bütçe ve belediye yatırımları, kamu kurumlarının irade ve yönlendirmesi ile kooperatif örgütlenmesi ve sonuçta mekânın ortaya çıkışı, ancak bu şekilde gerçekleşebilmiştir.

Neredeyse bu on yıllık süre içinde, Türk mimar ve plancıları yanı sıra, küçük yatırımcıların da sayıca arttığı; konut kullanım kurallarının artık çekirdek aileye özgülendiği; dolayısıyla yeni tasarımın orta ve orta-üst sınıf aileler için hedeflenerek, bahçeli ev ve bahçe-ev dengesini daha iyi kuran örneklerle yöneldiği anlaşılmaktadır. Bahçeşehir yaklaşımının içten örneklerini gerçekleştirmenin zamanı, 1940'a doğru ortaya çıkacaktır.

Görüldüğü üzere, on yıl sonra daha bilinçli ve iyi örgütlenmiş bir belediye ön hazırlığı yanı sıra devlet kurumlarınca daha iyi seçilmiş uzmanlar, plancılar ve kooperatifçiler ile gerçekleştirilen ilk konut kooperatifleri Bahçelievler ve Güvenevler yapılaşmaları, yapı tiplerinin çeşitliliği, kamusal ve kolektif kullanımların yatırım planı ve pratiğine dahil edilmeleri açısından dünyaca ünlü örnekler oluştururlar. 1923-1933 arası ile 1935 sonrasını karşılaştırdığımızda, kooperatifçiliğin geliştiği, Jansen gibi şehir plancı mimarların kamu isteklerine göre tasarım yapabildiği, ve nihayet, inşaat sektörünün gelişmiş ve yerelleşmiş, malzeme temini sorununun kurallara bağlanarak aşılmış olduğu görülebilir. Yeni bir şehir kurma iddiasına sahip olan Ankara Yeni Şehir mahallesinin ise kentin "yeni merkezi" olarak çok hızla rant baskısına yenik düştüğünü söylemek doğru olacaktır. Bunda, erken dönem Cumhuriyet mimarlığı tarih yazımının ancak 1960'lı yılların ortalarından başlayarak oldukça geç gerçekleşmesi ve gerçekleştiğinde de önyargılı seçimler yapması etken olmuştur.

TEŞEKKÜR

Çalışmanın araştırmasında, plan, proje, metin ve görsel belge için, şu arşivler kullanılmıştır: TC Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi; TC Harita Genel Müdürlüğü Arşivi; VEKAM Kütüphane ve Arşivleri; Koray Özalp Arşivi (KÖA); Ali Cengizkan Arşivi (ACA); Yener Baş Arşivi (YBA); Atilla Cangır Arşivi (ATA); Uğur Kavas Arşivi (UKA); Gökçe Günel Arşivi (GGA); Ankara Enstitüsü Vakfı Kitaplığı (AEV); Mithat Aydın Arşivi (MAA); Ahmet Yüksel Arşivi (AYA); TU Berlin Architekturmuseum (TUB). Çalışmanın sayısal çıktılarına dayandığı "Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933" Sergi ve Kitabı da (BSKA) ayrıca genel kaynaklar yanı sıra, yukarıdaki arşiv ve belgeliklerden yararlanmıştır.

BIBLIOGRAPHY

AKCAN, E. (2009) *Çeviride Modern olan / Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

TİP 1. MEMURİN (21 ADET)**TİP 15. VERANDALI (4 ADET)****TİP MADO (4 ADET)****TİP 1. MEMURİN İKİZLER (20 ADET)****TİP ZAFER (12 ADET)****TİP UYBADİN (4 ADET)****TİP 2. MERKEZ (4 ADET)****TİP MAARİF (3 ADET)****TİP YÖNETİCİ (2 ADET)****TİP 3. MEBUSAN (1 ADET)****TİP GÜVEN (13 ADET)****TİP KONAK (5 ADET)****TİP 5. ŞAHNİŞİN (17 ADET)****TİP VAKIF (7 ADET)****TİP KÖŞK (8 ADET)****TİP 6. KANATLI (15 ADET)****TİP ULUSAL (6 ADET)****TİP BEKTİMUR (1 ADET)****TİP 7. KULELİ (12 ADET)****TİP MENEKŞE (4 ADET)****TİP İSMETPAŞA (4 ADET)****Tablo 1.** Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933 alan araştırması çalışmasında bulgularanan tiplerin bir bölümü.

- AKIN, G. (2019) "Yeni-Osmanlı Mimarlığı", Başkent Ankara'nın Kuruluşundaki Kısa Deneyimi ve Romantizm Çağrışımları, *Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933*, der. A. Cengizkan ve N.M. Cengizkan, KÜ VEKAM Yayınları, Ankara; 51-78.
- ALSAC, Ü. (1976) *Türkiye'deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemindeki Evrimi*, KTÜ Basım İşliği, Trabzon.
- ALSAC, Ü. (2003) *Bir Türk Mimarının Anıları, Yaşamı, Etkinlikleri / Orhan Alsaç*, Yapı Yayın, İstanbul.
- ANON. (1983) *Sedad Hakkı Eldem: 50 Yıllık Meslek Jübilesi*. Mimar Sinan Üniversitesi, 100. Yıldönümü Armağanı. MSÜ Yayını, İstanbul.
- ARSEVEN, C. E. (1906; 2017) *Istılâhât-ı Mi'mariyye (Osmanlı Dönemi Mimarlık Sözlüğü)*, çev. Ş. Alpay, Kaknüs Şehir ve Mimarlık Yayını, İstanbul.
- ASLANOĞLU, İ. (1980; 2001) *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, 1923-1938*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara.
- ATAY, F. R. (1933) "Ankara", *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Birinci Teşrin 1933; 90.
- BAŞ, Y. (2019) Yeni Şehir'in İlk Sahipleri ve İlk Sakinleri, *Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933*, der. A. Cengizkan ve N.M. Cengizkan, KÜ VEKAM Yayınları, Ankara; 79-124.
- BATUR, A., haz. (2003) *M. Vedat Tek: Kimliğinin İzinde bir Mimar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BİRKAN, G., PEHLİVANLI, S. (1977) Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu ile Bir Söyleşi, *Mimarlık*, s: 1977/1; 8-16.
- BOZDOĞAN, S. (2002) *Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, çev. T. Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- CENGİZKAN, A. (2000) *Discursive Formations in Turkish Residential Architecture: Ankara, 1948-1962*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimarlık, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara.
- CENGİZKAN, A. (2002) *Modernin Saati: 20. Yüzyılda Modernleşme ve Demokratikleşme Pratiğinde Mimarlar, Kamusal Mekân ve Konut Mimarlığı*, Mimarlar Derneği 1927 ve Arkadaş Yayınları, Ankara.
- CENGİZKAN, A. (2004) *Ankara'nın İlk Planı: 1924-25 Lörcher Planı / Kentsel Mekân Özellikleri, 1932 Jansen Planı'na ve Bugüne Katkıları, Etki ve Kalıntıları*, Ankara Enstitüsü Vakfı ve Arkadaş Yayıncılık, Ankara.
- CENGİZKAN, A., der. (2009) *Mimar Kemalettin ve Çağı*, TMMOB Mimarlar Odası ve TC Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- CENGİZKAN, A., İNAN, A.D. ve CENGİZKAN, N. M., der. (2012) *Modernist Açılımda Bir Öncü: Seyfi Arkan / Mimarlık-Değişim-Özerklik*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.
- CENGİZKAN, A., İNAN, A.D. ve CENGİZKAN, N. M., der. (2012) Zeki Sayar Anma Programı Dizisi / *Zeki Sayar'a Armağan: Türkiye Mimarlığı ve Eleştirisi*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.
- CENGİZKAN, A., İNAN, A.D. ve CENGİZKAN, N. M., der. (2015) Zeki Sayar Anma Programı Dizisi / *Zeki Sayar ve "Arkitekt" / Örgütlemek-Tasarlamak-Belgelemek Sempozyumu*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.

- CENGİZKAN, A., BANCI, S. ve CENGİZKAN, N.M., der. (2017) *Ernst A. Egli: Türkiye'ye Katkılar / Yerel Yorumlar, Eğitimde Program, Pratiğin Muhasebesi*, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara.
- CENGİZKAN, A. ve CENGİZKAN, N.M., der. (2019) *Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933*, KÜ VEKAM Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- EGLI, E.A. (2013) *Atatürk'ün Mimarının Anıları: Genç Türkiye İnşa Edilirken /1927-1940/1953-1955*. çev. G. Gökta Uçer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- ELDEM, E., TANJU, B., TANYELİ, U., der. (2008) *Sedad Hakkı Eldem I: Gençlik Yılları*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
- (ELDEM), Sedad Hakkı. (1931) Küçük Ev Projeleri, *Mimar*. n: 1931-5; 156-159.
- GÜNAY, B. (1999) *Property Relations and Urban Space*, METU Faculty of Architecture Press, Ankara.
- HOLOD, R., EVİN, A., ÖZKAN, S., eds. (1984; 2005) *Modern Turkish Architecture*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania.
- (HOLTAY), Mimar Muallim İlyaszade Arif Hikmet. (1932). Dr Celal Bey Evi. *Mimar*. n: 1932-10; 286-287.
- (KOYUNOĞLU), Mimar Muallim Arif Hikmet. (1931). Mühendis Mustafa Fahri Bey Evi. *Mimar*. n: 1931-5; 154-155.
- KURUYAZICI, H. haz. (2008) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu / Anılar, Yazılar, Mektuplar, Belgeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- MORTAŞ, A. (1931) Tek Katlı Evler. *Mimar*. n: 1931-9; 310-311.
- NICOLAI, B. (1998) *Moderne und Exil: Deutschsprachige Architekten in der Türkei 1925-1955*, Verlag für Bauwesen, Berlin.
- NICOLAI, B. (2011) *Modern ve Sürgün: Almanca Konuşulan Ülkelerin Mimarları Türkiye'de 1925-1955*, çev. Y. Pöğün Zander, TMMOB Mimarlar Odası Yayını, Ankara.
- NİZAMETTİN HÜSNÜ (1933) Bir Ev Projesi. *Mimar*. n: 1933-06 (30); 176.
- SADİ (1932) İsmail Hakkı Bey Evi, *Mimar*, 6-18, 171-173.
- SAMİ, M. O. (1931) Proje ve Mimar, *Mimar*, 1, 21-22.
- SARIOĞLU, M. (2001) *"Ankara", Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)*, TC Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- SÖNMEZ, M. T. (1998) *Osmanlı'dan Günümüze Toprak Mülkiyeti: Açıklamalı Sözlük*, Yayınevi, Ankara.
- SÖZEN, M. (1984) *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, 1923-1983*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- ŞENYAPILI, T. (1985) *Ankara Kentinde Gecekondu Gelişimi*, kent-Koop Yayını, Ankara. İkinci baskı: ŞENYAPILI, T. (2004) *Barakadan Gecekonduya*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TANJU, B. TANYELİ, U., der. (2009) *Sedad Hakkı Eldem II: Retrospektif*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.

- TANKUT, G. (1993) *Bir Başkentin İmarı, Ankara: (1929-1939)*, Anahtar Kitaplar, Ankara.
- TANPINAR, A. H. (1960) *Beş Şehir*, İkinci Baskı, İş Bankası Yayınları, Ankara.
- TC Ankara Şehremaneti (1929) *Ankara Şehrinin Profesör M. Jausseley, Jansen ve Brix taraflarından yapılan plan ve projelerine dair izahnameler*, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, Ankara.
- TEKELİ, İ. (1988) Mülkiyet Kurumu, Kamu Yararı Kavramı ve İmar Planları Üzerine. *Planlama*, Aralık 1988, s: 2; 6-13.
- TEKELİ, İ. (1992) Kentsel Topraklarda Mülkiyet Kurumunun Varlığının Toplumsal Sonuçları ve Yeniden Düzenlenme Olanakları Üzerine. *Planlama*, Ocak-Aralık 1992, s: 1-4; 48-57.
- TEKELİ, İ., İLKİN, S. (1997) *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*, Şevki Vanlı Vakfı Yayınları, Ankara.
- TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi (2010) *100. Yıl'da İki Mimar: Sedat Hakkı Eldem-Mehmet Emin Onat*, TMMOB İstanbul Büyükkent Şubesi Yayını, İstanbul.
- TUNCER, M. (2006) Potential for Popular Dissemination: An Analysis of the 'Ideal Home' Images in the Weekly *Yedigün Magazine.*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- TÜRKÖĞLU, Ö. (2019) "Ankara'nın Yürüyüşü: Hakimiyet-i Milliye'de Yeni Şehrin İzini Sürmek", *Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933*, der. A. Cengizkan ve N.M. Cengizkan, KÜ VEKAM Yayınları, Ankara; 37-49.
- ÜNSAL, B. İ. (1933) Küçük Ev Projeleri. *Mimar*. n: 1933-02 (26); 53-54.
- YAVUZ, Y. (1981) *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara.
- YAVUZ, Y. (2009) *İmparatorluktan Cumhuriyet'e Mimar Kemalettin 1870-1927*, TMMOB Mimarlar Odası ve TC Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Received: 10.09.2021; Final Text: 22.02.2022

Keywords: Ankara; early Republican Turkish architecture; Yeni Şehir; styles; house plan types; construction milieu.

THE CONSTRUCTION OF ANKARA NEW CITY: TO COMPREHEND THE EARLY REPUBLICAN HOUSE

The Construction of a New Capital: Ankara 1923-1933 research, which ended up in an exhibition and book in 2019, brought to the fore new horizons to comprehend early Republican Turkish architecture, especially in the context of Ankara and housing culture. The research focused on deciphering the housing architecture in the early capital, using scarce architectural documentation. Successful in modelling the Yeni Şehir / New City area of 350 buildings, the documentation of vast number of genuine photographs and postcards of the area reaching more than 1300 in number, along with aerial photographs dated 1936, supported the study. The outcome made it possible to reflect on the new city and neighbourhood formation in the early Republican Capital, with respect

to housing design, construction and taskforces in the practice of building construction. This article connects what was already known to what is recently revealed, acknowledging the designer architects, the construction constraints, the available technology with the prevailing construction materials and the capacities of manpower in the era. The zoning, planning and implementation of a new housing neighbourhood, inevitably reflects the historic, administrative and financial capacities and limitations of those who organize the development; along with demarking their intellectual capacities and revealing the expectations and cultural diversities of the future owners and tenants.

ANKARA YENİ ŞEHİR'İN KURULUŞU: ERKEN CUMHURİYET KONUTU'NU ANLAMAK

Bir Şehir Kurmak: Ankara 1923-1933 sergi ve kitap çalışması, erken Cumhuriyet mimarlığı üzerine, özellikle de Ankara ve dönemin mimarisi konusunda çok farklı yönlerden açılımlar getirdi. Dönemin yeni Ankara'sı olan Yeni Şehir'in fotoğraflarla temellendirilerek modellenmesi, bu sırada 1300'e yakın çok özgün sayıda fotoğraf, hava fotoğrafı ve sınırlı da olsa döneme ilişkin mimari proje çizimlerinden yararlanılması, özelde Ankara'daki 350 yapılık Yeni Şehir bölgesine, genelde bütün Türkiye'de söz konusu 1923-1933 on yılına bakışta yenilikler getirdi. Türkiye'de kent konutu, yeni kent bölgeleri ve mahallelerinin eklenmesi konusunda, mimari tasarım, yapı üretimi, bu üretimin bileşenleri üzerine yeniden düşünmek zorunluk oldu. Makale, söz konusu çalışmanın açtığı yeni yolda bilinenlerin yeni bilgilerle birleştirilmesini, dönemin özellikle konut sektörünü yönlendiren tasarımcı mimarların etkinlikleri yanı sıra, inşaat altyapısı, teknolojisi, inşaat malzemesi ve inşaat işgücü alanında bulguların verilerin gözden geçirilerek değerlendirilmesini amaçlıyor. Şehrin yeni bölgeler açılarak gelişmesi, bir yandan onu yönetenlerin tarihsel, yönetsel ve ekonomik açıdan sınırlarına ve kültürel birikimleriyle entelektüel kapasitelerine ilişkin bilgi verirken, diğer yandan toplumun beklenti ve kültür-gelenek alışkanlıklarını anlamamıza yardımcı oluyor.

ALİ CENGİZKAN; B.Arch.; M.Arch.; Ph.D.

Received his degrees at METU Faculty of Architecture in 1978, 1981 and 2000 respectively. Now retired, was the Dean of METU Faculty of Architecture (2012-2015), and TEDU Faculty of Architecture (2015-2021). Was the Editor of the *METU Journal of Faculty of Architecture* (2002-2012). Teaches at undergraduate and graduate design studios and lectures on housing design and history of architecture. acengizkan@gmail.com